

Сумський державний педагогічний університет імені А. С. Макаренка
Навчально-науковий інститут педагогіки і психології
Кафедра соціальної роботи і менеджменту соціокультурної діяльності

Шкриль Ірина Борисівна

**СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ У
ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ**

спеціальність 231 Соціальна робота

галузь знань 23 Соціальна робота

Кваліфікаційна робота

на здобуття освітнього ступеню магістра

Науковий керівник

_____ А.О.Рижанова,
доктор педагогічних наук, професор
кафедри соціальної роботи і
менеджменту соціокультурної
діяльності;

« ____ » _____ 20__ року

Виконавець

_____ І.Б.Шкриль
« ____ » _____ 20__ року

Суми 2020

ЗМІСТ

Вступ	3
Розділ 1. Теоретичні основи соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі	5
1.1 Профілактика булінгу в шкільному середовищі як соціально-педагогічна проблема.....	5
1.2 Психосоціальні особливості профілактики булінгу підлітків.....	13
1.3 Нормативно-правові основи та досвід соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.....	23
Розділ 2. Обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі	34
2.1 Обґрунтування програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.....	34
2.2 Реалізація програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.....	40
2.3 Аналіз ефективності програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.....	46
Висновки	50
Список використаних джерел	52
Додатки	56

ВСТУП

Актуальність дослідження зумовлена тим, що в наші дні явище булінгу надзвичайно поширене у закладах освіти, а його наслідки негативно впливають на самореалізацію особистості. Проблему булінгу часто замовчують, її не прийнято обговорювати. За таких умов проблему неможливо усунути, вона навпаки, буде набувати більших обсягів та жорстокості. Особливо небезпечним є булінг у підлітковому віці. Попри відносну короткочасність, підлітковий вік може визначати подальше життя особистості. Діти, будучи в такому віці, іноді можуть самореалізовуватися за рахунок інших, менш слабших однолітків. Такі дії можуть мати серйозні негативні наслідки для особистості.

Великий внесок у теорію подолання булінгу зробили такі зарубіжні науковці, як Д. Ольвеус, Д. Лейн, Е. Роланд, Е. Міллер, Д. Таттум, Д. Томпсон. В Україні феномен шкільного булінгу висвітлювали такі вчені, як Є. Волков, С. Кривцова, А. Орлов, А. Малішевська, В. Хмелько та інші. Поняття «шкільне середовище» досліджували А. Куракін та Л. Новікова. Психовікові особливості підліткового віку вивчали В. Гончаров, Д. Ельконін та А. Краківський. Термін «профілактика» розглядала А. Капська, а поняття «соціальна профілактика» досліджувала О. Безпалько.

Об'єкт дослідження – профілактика булінгу у школі

Предмет дослідження - програма соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі

Мета дослідження: обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі та зниження рівня цієї проблеми.

Завдання:

- 1) дослідити профілактику булінгу в шкільному середовищі як соціально-педагогічну проблему;
- 2) вивчити психосоціальні особливості профілактики булінгу в підлітків;

3) проаналізувати нормативно – правову базу та досвід соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі;

4) обґрунтувати програму соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі;

5) реалізувати та проаналізувати ефективність програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.

Методи дослідження:

Теоретичні:

- загальнонаукові методи (аналіз, синтез, узагальнення, порівняння) під час аналізу наукової літератури, опублікованого досвіду профілактики, статистичних даних та результатів соціологічних досліджень;

- контент аналіз використовуватиметься під час аналізу нормативно-правової бази;

- програмування для створення програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі

Емпіричні:

- опитування (анкетування), бесіда, аналіз документації, спостереження.

Структура магістерської роботи складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків.

У вступі обґрунтовано актуальність теми, мету та завдання роботи, проаналізовано методи дослідження. У першому розділі розкрито зміст основних понять та категорій, що стосуються тематики булінгу, описано психосоціальні особливості профілактики булінгу підлітків та нормативно-правову базу роботи. У другому розділі ми описали свою програму соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі. У висновках узагальнено отримані результати.

Загальний обсяг роботи складає 52 сторінки. Список використаних джерел включає в себе 32 найменування, серед них 6 іншомовних джерел. Додатки представлені на 12 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПІДЛІТКОВОГО БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

1.1 Профілактика булінгу в шкільному середовищі як соціально-педагогічна проблема.

Більшість свого часу діти проводять у школі. Саме в шкільному середовищі діти стикаються з проблемами агресивних взаємин з однолітками, адже саме в цей час у них відбувається формування рис характеру та розвиток форм міжособистісної взаємодії, змінюється перебіг та характер відносин з іншими людьми та ставлення до самого себе як до соціального суб'єкта. Тому створення сприятливих умов для соціального розвитку школярів, профілактика в шкільному середовищі агресивної поведінки підлітків, зокрема булінгу, є соціально-педагогічною функцією будь-якого закладу загальної середньої освіти (ЗЗСО).

Шкільне середовище – це те, що оточує школу і з чим школа як соціальний інститут суспільства взаємодіє. Поняття «середовище школи» досліджували такі вчені як А. Куракін та Л. Новікова. У психологічному сенсі вплив середовища на розвиток особистості досліджували Л. Виготський, Д. Ельконін, В. Давидов, С. Шацький та ін. Дослідник С. Шацький шкільне середовище поділяв на внутрішнє і зовнішнє. На його думку, до внутрішнього середовища відносяться педагогічні умови школи, що формують ідейно-моральну вихованість учнів, система виховної роботи, засоби педагогічної комунікації тощо. До зовнішнього середовища відносяться співпраця педагогічних працівників з родиною школяра, громадськістю та неформальна взаємодія поза межами навчального закладу. Як бачимо, комфортне шкільне середовище може позитивно впливати на опанування учнем соціокультурним досвідом людства, формування й

розвиток у нього системи компетентностей, необхідних для життєдіяльності в суспільстві, самореалізації та самоствердження.

На сьогодні, однією із найактуальніших проблем в шкільному середовищі стає насильство. Стосовно терміну «насильство», Ю. В. Лисюк визначає його як «соціальне явище, як умисну дію, що здійснюється соціальною групою чи індивідом, яка прямо пов'язана з нанесенням або загрозою нанесення фізичної, психологічної, майнової шкоди іншій особі» [1, с.121]. Погоджуємося з автором щодо підходу до насильства як до соціального явища. Проте вважаємо, що Всесвітньої Організації Охорони здоров'я презентує це поняття значно ширше. За визначенням ВООЗ, «насильство – це навмисне застосування фізичної сили або влади, дійсне або у вигляді загрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом якого є (або є високий ступінь ймовірності цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток» [2, с.4]. Отже, Всесвітня Організації Охорони здоров'я дійсно дає нам більш точніше і повніше визначення терміну «Насильство». Як бачимо, виділяють такі види насильства: фізичне, психологічне, вербальне (словесне), економічне, сексуальне та кібербулінг. Також насильство може бути комбінованим. Зважаючи на предмет нашого дослідження детальніше зупинімося на психологічному насильстві.

Психологічне насильство – це насильство, пов'язане з дією на психіку, що завдає дитині психологічного травмування шляхом словесних образ або погроз, переслідування, залякування, якими навмисно заподіюється емоційна невпевненість жертви [3; с.307]. Також, можемо сказати, що психологічне насильство має циклічний характер: спочатку відбувається сам випадок насильства, потім примирення, після цього заспокоєння, далі – посилення напруги і знову насильство. З кожним разом цей цикл може скорочуватися в часі, а насильство може ставати більш інтенсивним та жорстоким.

Такі дослідники, як: І. Аріас, Дж. Гарбаріно, К. Пейп ще у 1980-1990-х роках вважали психологічне насильство компонентом фізичного та

сексуального насильства. Далі психологічне насильство досліджували Є. Волков, А. Орлов, А. Малішевська, В. Хмелько, Н. Хмелько та інші. Є. Волков у психологічному насильстві вбачав самоствердження за рахунок інших [4, с.85]. А. Орлов до психологічного насильства відносив погрози, приниження, образи та критику. А. Малішевська, В. Хмелько та Н. Хмелько під психологічним насильством визначали вербальну агресію [5, с.53]. Отже, ми бачимо, що незважаючи на різні форми вираження психологічного насильства, вчені сходилися на думці, що сутність психологічного насильства проявляється у навмисному, руйнівному впливі на іншу особу, що призводить до негативних наслідків у всіх сферах особистості. З цією думкою можна повністю погодитись.

Найпоширенішим із форм психологічного насильства в шкільному середовищі є булінг. Термін «булінг» уперше з'явився в британській журналістиці, а згодом у психологічній та педагогічній літературі у 90-х рр. ХХ ст. Цей термін використовувався для позначення агресивної поведінки однієї людини щодо іншої, з метою заподіяти останній моральну або фізичну шкоду, принизити, і в такий спосіб, утвердити свою владу [6, с.432]. Згодом, сутність булінгу почали досліджувати скандинавські вчені: Д. Ольвеус, Е. Роланд та П. Хайнеманн. Пізніше проблемою булінгу зацікавилися у Великобританії (Д. Лейн, Е. Мунте, Д. Таттум). На думку норвезького ученого Д. Ольвеуса «булінг це ситуація, яка виникає у шкільному колективі, в якій учень неодноразово, тривалий час стає об'єктом негативних дій та нападів з боку одного чи кількох учнів» [7]. На нашу думку, це визначення є досить влучним, ми можемо погодитися з ним.

Спираючись на статтю 1 Закону України «Про освіту» можна зазначити, що «булінг (цькування) - діяння (дії або бездіяльність) учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу,

внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого» [8].

С. В. Кривцова зазначала, що: «булінг - це агресія одних дітей проти інших, коли мають місце нерівність сил агресора і жертви, агресія має тенденцію повторюватися. Нерівність сил, повторюваність - дві головні ознаки булінгу» [9]. Також С. В. Кривцова виділяє три форми булінгу: 1) фізичний булінг (штовхання, запотиличники, копняки, нанесення побоїв тощо); 2) психологічний булінг (образливі рухи тіла, міміки обличчя, поширення образливих чуток, ізоляції, ігнорування тощо). До цієї форми відносять: вербальний булінг (словесні образи); образливі жести або дії (наприклад, пінки, підніжки); залякування (це загроза, з метою навіювання, що кривдник може завдати шкоди безпосередньо жертві або його близьким людям, для того щоб жертва робила те, що вигідно кривдникові); ізоляція (виняток або ігнорування жертви частиною однолітків або всім класом); вимагання (наприклад, вимагають або відбирають гроші, речі, їжу і т.д.); пошкодження та інші дії з майном (наприклад, кривдник ховає або псує особисті речі жертви) [9]; 3) кібербулінг (переслідування жертв з метою приниження за допомогою цифрових технологій: Інтернету і мобільних телефонів. Це, наприклад, анонімні погрози, відредаговані фотографії і т.д.).

Отже, ми можемо зазначити, що єдиного визначення поняття «булінг» немає, але вчені сходяться на тому, що булінг є тривалим процесом свідомого жорстокого ставлення з боку одного або групи дітей до іншої дитини чи дітей.

Варто зазначити, що булінг у школі виявляється не лише в діях учнів направлених один на одного, але і в діях учителів щодо учнів чи навпаки. Іноді самі вчителі можуть не зовсім коректно спілкуватися з учнями. Це викликає в учнів негатив та почуття відрази, а також є порушенням їх права на збереження гідності особистості. У таких діях виявити булінг дуже складно. Вчитель під час взаємодії з учнями може використовувати авторитарний стиль управління, який, хоч і може сприйматися дітьми як

обмеження їхніх прав, але не є булінгом за визначенням. Іншими проявом булінгу може бути переслідування учнями самого педагога [10, с.171].

У статті 1 Закону України «Про освіту» зазначено, що «типовими ознаками булінгу (цькування) є:

- систематичність (повторюваність) діяння;
- наявність сторін: кривдник (булер), потерпілий (жертва булінгу), спостерігачі (за наявності);
- дії або бездіяльність кривдника, наслідком яких є заподіяння психічної та/або фізичної шкоди, приниження, страх, тривога, підпорядкування потерпілого інтересам кривдника, та/або спричинення соціальної ізоляції потерпілого» [8].

Першим причини шкільного булінгу почав досліджувати норвезький учений Д. Ольвеус. Він виділяв такі причини шкільного булінгу:

- бажання бути лідером у класі;
- наявність різних цінностей, поглядів, субкультур і невміння поважливо ставитися до них;
- агресивність і віктимність;
- наявність у дитини психічних і фізичних вад;
- заздрість;
- відсутність предметного дозвілля тощо[7].

Також, Д. Ольвеус описав таку рольову структуру булінгу:

«1) учень, який є жертвою булінгу; 2) учні, які здійснюють третирування, ініціюють та виконують лідерські ролі у процесі булінгу – «буллери» або переслідувачі, агресори; 3) наслідувачі – учні, які позитивно відносяться до третирування і беруть активну участь у ньому, але зазвичай не є ініціаторами та не виконують головну роль; 4) пасивні «буллери» – учні, які відкрито підтримують булінг, наприклад, шляхом сміху чи привертання уваги до ситуації, проте не втручаються в неї; 5) потенційні «буллери» – учні, яким подобається третирування, але вони не показують цього ззовні; б) «спостерігачі» – учні, які не беруть участь у третируванні, і можуть

вважати, що це не їхня справа, тобто виявляють байдуже ставлення до ситуації; 7) «потенційні захисники» – ці учні негативно ставляться до третирування і вважають, що повинні допомогти жертві, проте нічого не роблять; 8) «захисники» – учні, які виявляють негативне ставлення до явища третирування, вони захищають жертву або намагаються їй допомогти» [7].

Структуру булінгу також описував В.Гончаров. Він визначав три основних елементи в структурі булінгу: кривдник (булер), жертва та спостерігач. Отже, можна зазначити, що обидва дослідники виділяють три спільних елементи булінгу: кривдник (булер), жертва та спостерігач. Тому ці три елементи ми будемо характеризувати детальніше.

Причини та наслідки булінгу також досліджували такі відчизнялі вчені, як: Ю. Савельєв, Т. Салата, І. Сидорук, А. Король, Є. Воронцов.

Дослідник І. Сидорук зазначав, що план «Булінг - переважно латентний для інших осіб процес, але діти, які зазнали цькування, отримують психологічну травму різного ступеня тяжкості, що призводить до важких наслідків, аж до самогубства (буліцид)» [10, с.172]. Тому найнебезпечніші в цьому явищі наслідки. Причому наслідки як і для жертв булінгу, так і для буллерів, і для спостерігачів, а саме:

1. Діти - переслідувачі, більше, можуть бути схильними до участі в бійках, до крадіжок, уживання алкоголю і куріння. Вони мають низькі оцінки зі шкільних предметів, також, вони можуть носити з собою зброю.
2. Діти - спостерігачі, як і жертви, можуть відчувати себе в небезпеці. Вони можуть відчувати страх, нездатність діяти, почуття провини за бездіяння, або ж навпаки, може виникнути бажання приєднатися до процесу, особливо якщо в них немає стійкого ставлення до ситуації.
3. Діти, що стали жертвами булінгу, мають зниження якості навчання, втрату інтересу до улюблених занять; зміни в поведінці і темпераменті; мовчазливість, небажання йти на розмову; стрімко падає самооцінка, прикидаються хворими, для того, щоб не піти до школи; часті прохання дати грошей, злодійство; постійні сядна, синці та інші травми тощо [11, с.301].

Отже, ми бачимо, що наслідки булінгу, можуть відчуватися дуже довго. Такі наслідки можуть проявлятися як у жертв, так і у кривдників і можливо навіть протягом їх дорослого життя. Негативного впливу зазнають і спостерігачі булінгу, також погіршується навчальна атмосфера в класі та школі в цілому.

Спираючись на статтю 173 Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» можна сказати, що «булінг (цькування) - тягне за собою накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин» [12].

Для подолання булінгу в шкільному середовищі допомогою стане профілактика. Проблему булінгу та його профілактики у підлітковому середовищі вивчали такі зарубіжні дослідники як: Д. Таттун, Д. Ольвеус, Д. Томпсон, Р. Лейн. Українськими дослідниками, що вивчали проблему булінгу є: І. Гайдамашко, А. Капська, І. Романенко та інші.

Профілактика у розумінні А. Капської – це «комплекс економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі» [13, с. 32].

Виділяють такі види профілактики:

1) загальну профілактику, при якій здійснюється попереджувальна робота, що спрямованих на запобігання тих чи інших проблем в осяжному майбутньому дитини або на попередження певних проблеми безпосередньо перед їх виникненням (масова підготовка дітей до вступу в школу на базі старших груп дитячих садків як профілактика відхилень у поведінці, пов'язаних з кризою семи років, тобто початку навчання); також, діяльність загального плану (інформаційну, пропандістську і т.д.), спрямовану на боротьбу з причинами девіації, дезадаптації і десоціалізації особистості на загальносоціальному та соціально- психологічному рівнях (у масштабах всієї держави, окремих регіонів, соціальних груп);

2) спеціальну профілактику, тобто систему заходів, спрямованих на вирішення певної задачі (профілактика девіантної поведінки, підліткового суїциду і т.п.), а також діяльність, спеціально призначену для усунення конкретних причин і умов, що сприяють порушенню нормального протікання процесів соціалізації особистості.

За визначенням О. Безпалько «соціальна профілактика – це напрям соціально-педагогічної діяльності, що передбачає комплекс соціальних, економічних, політичних, правових, медичних, психолого-педагогічних заходів, спрямованих на попередження, обмеження, локалізацію негативних явищ у соціальному середовищі» [14, с.35].

Пріоритетною роботою соціального педагога в школі повинна бути саме профілактика булінгу. Вона, в свою чергу, поділяється на три рівні: первинна, вторинна та третинна профілактика [15].

На першому рівні метою такої профілактики є створення сприятливих умов, які б могли передбачити ситуації насильства та пригнічення у шкільному середовищі. Проводиться спілкування з усіма учнями та проводяться інформаційні кампанії як для школярів, так і для працівників закладу та батьків. На другому рівні потрібно усунути або обмежити можливі конфліктні ситуації між підлітками. На цьому рівні проявляються активніші та більш спрямовані на проблему дії фахівця. Важливо скласти більш детальний план роботи як індивідуального, так і групового та загальношкільного характеру, виокремлюються активні фігури даного булінгу та жертви. Третинна профілактика - це комплекс заходів, що мають на меті недопущення повторної поганої поведінки в школі.

Профілактика булінгу в шкільному середовищі - це комплекс заходів, спрямованих на запобігання цькуванню та інших форм насилля в школі. Дуже важливо, щоб запобігання булінгу (цькуванню) в закладі освіти проводилося систематично.

Отже, в наш час актуальною проблемою в нашому суспільстві є прояви булінгу в шкільному середовищі. Проблема шкільного булінгу потребує

уважного ставлення вітчизняних дослідників, поглиблення знань педагогів, психологів із зазначеної проблеми та розробки ефективних шляхів для виявлення, попередження та подолання цього деструктивного соціально-психологічного явища.

Проблема булінгу в школах є дуже поширеним явищем, але це з різних причин замовчують, приховують випадки знущань та оминають таку тему. З одного боку, педагогічний колектив, турбуючись про власну репутацію та репутацію школи, ігнорує її, а з іншого - батьки, які або вважають ситуацію цькування хорошою школою життя, або, хвилюючись за власних дітей, переводять їх до іншого навчального закладу. За таких умов проблему не можливо усунути. Вона навпаки буде набувати більших масштабів і жорстокості. Крім того, проблемою булінгу є стан духовної культури і моралі учнів, нехтування правовими нормами. Булінг є загрозою ефективного соціального розвитку всіх учасників цього процесу. В цьому ми бачемо соціально-педагогічну проблему. Соціально-педагогічний підхід дає можливість об'єднати зусилля як внутрішнього, так і зовнішнього шкільного середовища для профілактики даної проблеми. Для профілактики булінгу в шкільному середовищі необхідно створювати сприятливий мікроклімат в класі.

1.2 Психосоціальні особливості профілактики булінгу підлітків

В наш час все частіше в навчальних закладах скаржаться на конфлікти між учнями та, навіть, на надмірну жорстокість учнів по відношенню один до одного в класі. Різноманітні конфлікти можна спостерігати у підлітковому віці. Однією з форм конфліктної взаємодії у підлітковому віці є булінг. Явище булінгу негативно впливає на всіх учасників освітнього процесу та характеризується гостротою і тривалістю негативних наслідків для всіх його

учасників. Так, булінг в шкільному середовищі негативно впливає на розвиток особистості підлітка.

Підлітковий вік – це найбільш складний та бурхливий період у формуванні особистості дитини, які характеризуються глибокими змінами зовнішніх і внутрішніх факторів розвитку. Це насамперед пов'язано з фізіологічною перебудовою організму, зміною відносин дитини з дорослими й ровесниками, з високим розвитком пізнавальних процесів [16, с.43]. В цей час діти можуть зіткнутися з різними проблемами взаємовідносин зі своїми однолітками. Підлітковий вік – це перехідна стадія між дитинством та юністю. Тут немає «середньостатистичного» підлітка, а є особистість з індивідуальними рисами. Це підростаюча особистість, яка стоїть на порозі дорослого життя. У цьому віці спостерігається сильне прагнення до пізнання та активної діяльності. Саме в цей час підліток набуває вольові риси характеру: наполегливість, рішучість у досягненні мети, вміє долати перешкоди, труднощі, сам ставить перед собою мету і йде до її здійснення. Але в ньому ще недостатньо волі і тому прояв наполегливості у однієї дитини може проявлятися, а у іншої ні. Буває так, що підліток спочатку зробить, а потім подумає. Такі вчинки є проявом імпульсивності, які можуть призвести до негативних явищ.

Психовікові особливості соціального розвитку школярів підліткового віку досліджували В. Гончаров, Д. Ельконін, А. Краківський та інші. Зокрема, вчений А. Краківський виділяє такі вікові особливості дітей-підлітків: 1)потреба в гарному ставленні у класі та у родині; 2)підвищена стомлюваність; 3)бажання не залишитися одному, як у класі, так й у малому колективі; 4)підвищений інтерес до питання про «співвідношення сил» у класі; 5)відсутність авторитету віку; 6)негативне ставлення до необґрунтованих заборон; 7)зацікавленість до помилок учителів; 8)відсутність адаптації до невдач;9)відсутність адаптації до положення «гіршого»; 10) яскраво виражена емоційність та інші [17, с.64].

Крім того, психологи зазначають, що для дітей-підлітків характерною рисою є бажання бути незалежними від дорослих. Вони менше піддаються зовнішньому психологічному впливу з боку батьків, вчителів та інших дорослих. Така незалежність є відносною і не може мати нічого спільного з дорослими вчинками. Також, для підлітків характерним є підвищена увага до себе, до свого зовнішнього вигляду, до самопізнання, самовиховання. У підлітковому віці учні переживають процес формування рис характеру та форм міжособистісної взаємодії, змінюється перебіг та характер відносин з іншими людьми та ставлення до самого себе. Ми бачимо, що саме в цьому віці діти намагаються зайняти певне місце у системі ділових та особистих стосунків класу, формується досить стійкий статус кожного учня в цій системі, причому частіше закріплюється саме негативний статус. Усвідомлення цього впливає на емоційний стан підлітка і може стати причиною різного роду відхилень у його навчанні та поведінці, змінюється і характер самооцінки підлітка. Тепер вона меншою мірою залежить від результату навчання, а більше – від характеристик міжособистісного спілкування. Для такого віку характерна тенденція до зростання кількості негативних самооцінок, також порушується рівновага між позитивними і негативними самооцінками школярів, настає криза самооцінки. Загострення критичного ставлення до себе створює потребу в загальній позитивній оцінці своєї особистості іншими людьми.

Д. Ольвеус зазначав, що є чотири механізми, які можуть допомагати розповсюдженню шкільного булінгу [18]: 1) в процес булінгу включається соціальне наслідування, тобто спостерігаючи за проявами агресивних дій одного учня по відношенню до іншого заохочує інших дітей до участі в подібних актах, особливо якщо хуліган є «успішним» в завоюванні жертви; 2) ослаблення заборон проти агресивних тенденцій, тобто коли дитина бачить, що хуліган отримує винагороду за прояв агресивної поведінки, то це зменшує її власні заборони відносно участі в агресивних атаках; 3) зменшення відчуття провини та відповідальності, коли кілька дітей беруть участь у

залякуванні; 4)повторювальність атак, тобто у результаті повторних актів знущання над одним учнем іншими учнями він починає розглядатися як такий, що заслуговує на таке ставлення.

Характерною рисою підлітків є прагнення авторитету серед своїх однолітків та до фізичного самовдосконалення. Вони прагнуть знайти приклад для наслідування серед старших за віком дітей та дорослих. В такому віці підлітки переходять від ігрових до реальних соціальних ролей: ролі лідера, ролі знавця, ролі дорослого.

У підлітковому віці різко зростає функція критичності мислення, що визначає бажання судити про щось самому і діяти на основі власних суджень, не прислухаючись до думки дорослих. Але разом з тим у цьому віці у дітей ще немає достатньої чутливості і милосердя, що багато в чому визначає типову підліткову жорстокість і схильність до самосуду [19].

Також, у цьому віці підліткам притаманна самоактуалізація, самовиявлення, самореалізація. Але самореалізація, на жаль, за рахунок іншого. В такому віці підлітки вважають, що бути агресивним часто означає бути сильним. Прояви насильства розглядаються як утвердження своєї сили, як відданість групі або ідеї. Такі прояви насильства переходять в булінг.

Якщо ж розглядати булінг як специфічну форму комунікативної взаємодії, то можна відзначити, що комунікативні вміння та навички у дітей підліткового віку мають свої психологічні особливості. Позитивним аспектом є спрямованість на встановлення нових контактів, надання переваги інтимноособистісному спілкуванню, збагачення діалогічного та монологічного мовлення, формування навичок гендерно спрямованого спілкування. Негативними ознаками є недостатньо розвинений рівень уміння слухати, високий рівень конформізму, егоцентрична спрямованість, соціальна тривожність у спілкуванні. Діти часто можуть використовувати ненормативну лексику, спрямовану на емоційний, а не раціональний тип взаємодії [18].

Як вже було зазначено, науковці виділяють три спільні елементи соціальної структури буліну: кривдник (булера), жертва і спостерігач. Дослідник В. Гончаров зазначав, що «кривдник (агресор) - це людина, котра чинить насильство» [19, с.3]. В. Гончаров виокремлює три основні типи проявів дитячої агресії та жорстокості. Першим є імпульсивно-демонстративний тип. У такої дитини основна мета - показати себе, будь-яким способом звернути на себе увагу. Підлітки ігнорують норми та правила поведінки, але їхні ворожі дії є імпульсивними і швидко змінюються на товариські. Такі діти мають досить невисокий статус у групі однолітків. Їхня загострена потреба в увазі й визнанні не може реалізовуватися через традиційні форми спілкування, тому як засіб самоствердження й самовираження вони використовують агресивні дії. Другим є нормативно-інструментальний тип. Сюди належать діти, які використовують агресію як норму поведінки у спілкуванні з однолітками. Насильницькі дії виступають засобом досягнення мети. Діяльність цих підлітків вирізняється цілеспрямованістю. Також, вони завжди хочуть мати лідерські позиції, підкорюючи та пригнічуючи інших. Як правило, їхня фізична агресія не вирізняється особливою жорстокістю. У конфліктних ситуаціях вони ігнорують переживання й образи однолітків, орієнтуючись на свої бажання. Наступним є цілеспрямовано-ворожий тип. До цієї групи належать підлітки, для яких насильство, завдання шкоди іншому є метою агресивної дії. Вони переживають насолоду від дії, що завдає болю і приниження іншим. Вони застосовують грубий фізичний вплив, що вирізняється особливою жорстокістю. Для цих дітей характерною рисою є мстивість і злопам'ятство. Діти, які мають виражену ворожу деструктивність, зазвичай вирізняються низьким інтелектом або страждають на психічні розлади. Підліткові акти вандалізму й жорстокості, як правило, здійснюються групою. Разом вчинені антисоціальні дії посилюють відчуття групової солідарності, що доходять у момент дії до стану ейфорії. І коли все проходить, самі підлітки не можуть пояснити своїх дій [19, с.61].

«Жертвами» частіше встого можуть бути фізично нерозвинені учні, що мають гарну успішність у навчанні. «Жертви» зазвичай це діти з повних сімей та з середнім рівнем прибутку, що не люблять фізичні навантаження, не займаються спортом і добре навчаються. Натомість, «агресори» виховуються в неповних сім'ях, мають середній рівень достатку, їх фізична розвиненість в нормі, вони займаються спортом, а успішність в школі – задовільна. Для спостерігачів типовими емоціями є інтерес, почуття провини і відчуття власного безсилля.

Норвезький психолог Д.Олвеус так як і решта вчених визначає, що учні, схильні до булінгу відчують потребу бути лідерами, підпорядковувати собі інших учнів, переслідуючи власні цілі. Вони є імпульсивними, зухвалими та не виявляють співчуття до своїх жертв [7].

Отже, можемо цілком погодитися з такою думкою вчених. Розглянемо також характерні риси, які притаманні кривднику та жертві.

Типовому агресору характерні такі риси, як:

- агресивність, що найчастіше виявляється в активній самореалізації, впертості у відстоюванні своїх інтересів, конкретно-прагматичному стилі сприйняття, схильності до активного самоствердження всупереч інтересам оточуючих, конфліктності;

- спонтанність, що характеризується непродуманістю у висловлюваннях і вчинках;

- низький рівень сензитивності і тривожності, що проявляється лише в деякій обережності в прийнятті рішень та неконформності.

Для «жертви» характерними рисами є:

- сензитивність, що проявляється у чутливості, орієнтації на авторитет більш сильної особистості, конформності, рисах залежності;

- тривожність, що являє собою боязкість, невпевненість, схильність до нав'язливих страхів та панічних реакцій;

- ригідність;

- схильність до педантизму й підозрливості;
- інтроверсія, що передбачає зверненість у світ суб'єктивних уявлень і переживань, тенденцію до відходу в світ ілюзій, фантазій і суб'єктивних ідеальних цінностей, стриманість, замкнутість.

Спостерігачу притаманні такі почуття, як жалість, незахищеність, страх, переляк, сором, ненависть та власна провина.

На наш погляд, усі вчені мають спільну думку, що булінг – це агресія, приниження та процес, що є довгостроковим. Також вони виокремлюють такі причини булінгу: боротьба за лідерство, агресивність, заздрість, зіткнення різних поглядів, цінностей, невміння толерантно ставитись до них. Усі вони визначають спільну соціальну структуру булінгу, що складається з трьох елементів: кривдника (булера), жертви і спостерігача. Розвитку ролі агресора сприяє бажання бути у центрі уваги та займати лідируючу сходинку в класі. Слабкість і невміння дати гідну відсіч сприяє розвитку ролі «жертви». Страх та байдужість сприяє розвитку ролі спостерігача. Наприклад, страх стати жертвою, якщо сам буде на боці жертви чи ще гірша позиція «не буду втручатись, це мене не стосується», це все якнайкраще описує спостерігача.

Булінг має серйозні негативні наслідки. Це і зниження самооцінки у жертви; порушення соціальних зв'язків, ізолюваність; низький статус у групі, проблеми у навчанні та поведінці; підвищення рівня розвитку нервово-психічних і поведінкових розладів (депресія, порушення сну й апетиту, можливе формування посттравматичного синдрому); затяжний стрес, почуття безнадії і безвихідності; аутоагресивна поведінка та інші.

Для недопущення таких негативних наслідків повинна проводитися робота з профілактики підліткового булінгу. Дослідженнями профілактики відхилень підлітків в школі займалися О. Безпалько, О. Киричук та інші.

Дії, які націлені на розвиток умінь, формування навичок орієнтації в складній системі соціальних взаємин мають назву соціально-педагогічна профілактика. Головною метою соціально-педагогічної профілактики є

ознайомлення дітей з нормами соціальної значущої діяльності та поведінки, формування життєвого досвіду підлітків.

Робота з профілактики підліткового булінгу має свої особливості. На початку, групові форми роботи небажані. Основний акцент слід робити на індивідуальному спілкуванні з підлітком. Також, паралельно, необхідно починати роботу із сім'єю. Після діагностики сімейних відносин і ступеня їхньої дисгармонійності має відбутися як індивідуальна, так і групова профілактична робота [19, с.7]. Далі, для профілактичної роботи з основними учасниками процесу психологу рекомендовано проводити регулярну групову та індивідуальну роботу, направлену на профілактику даного феномену.

Профілактика булінгу в закладах освіти реалізується на наступних рівнях: індивідуальному, груповому, загальному та соціальному. Виходячи з психовікових особливостей підлітків, на нашу думку, профілактичну роботу має проводити школа, родина, правоохоронні та соціальні служби. Провідну роль можна віддати школі. Психолого-педагогічна служба школи разом з адміністрацією та вчителями проводить багато заходів за для профілактики булінгу в школі. Це може бути бесіди, тренінги, акції, зустрічі з представниками правоохоронних та соціальних служб та інші.

Педагогічна підтримка стає процесом спільного з дитиною визначення його власних інтересів, цілей, можливостей шляхом подолання перешкод (проблем), що заважають йому зберегти свою людську гідність і самостійно досягати бажаних результатів у навчанні, самовихованні, спілкуванні, способі життя. Адекватність використання педагогічної підтримки в контексті булінгу обґрунтовується унікальністю процесів, що сприяють виникненню даного явища в підлітковій середовищі.

Необхідна індивідуальна робота з тими підлітками, які стикались з булінгом безпосередньо. В ході такої роботи потрібно пам'ятати, що ініціатори булінгу не є злочинцями, адже не завжди до таких дітей приходять повне усвідомлення власних вчинків. Важливо пам'ятати, що заходи проведені з підлітками повинні мати багатогранний характер. Під час

індивідуальної роботи можливі наступні її форми, як: діагностика, інтерв'ювання, бесіда, консультування чи терапія.

Серед соціальних інститутів, котрі зобов'язані за своєю соціальною відповідальністю організувати та здійснювати профілактичну роботу основними є заклади загальної середньої освіти. Особливо важливе зовнішнє і внутрішнє середовище, яке має значну профілактичну роль, оскільки організовується та реалізується спеціальним фахівцем – соціальним педагогом, який працює в школі. Тому, як ми бачимо, соціальний педагог в рамках своєї роботи повинен бути націлений не лише на роботу з підлітками, але і на підготовку вчителів до зустрічі з булінгом у шкільному середовищі та на роботу з батьками, які можуть не знати як правильно діяти, коли їхня дитина стикається з такою ситуацією. Потрібно вміти правильно побудувати роботу зі всіма сторонами, яких «торкається» булінг. Робота має бути не просто злагоджена але і будуватись таким чином, щоб інформація, яку подає соціальний працівник була доступною для кожної зі сторін. Вони повинні бути ознайомлені зі всіма ризиками, які можливі та наслідками, які можуть чекати їх. Під час своєї роботи соціальний працівник може зустрітись з недовірою та протестами. Адже робота, яка проводиться є досить складною та тривалою. Потрібно також надати інформацію про дитячу гарячу лінію та координаційний центр з надання правової допомоги. Батьків сповістити про порядок подання заяв про випадки булінгу, а працівників освіти – про порядок дій у таких випадках.

В процесі роботи з протидії булінгу важливо враховувати такий фактор як вік. Таким чином буде проводитись більш комплексна та правильно націлена робота. Адже, наприклад, для дітей більш молодшого шкільного віку більшим авторитетом будуть виступати батьки, в той же час у підлітків це буде власне оточення, в якому вони перебувають більшу частину свого часу. Ще одним важливим пунктом у роботі з боротьбою булінгу є переконання підлітків в тому, що демонстративний характер їх поведінки повинен бути усунутий. Адже булер виконує свої дії більшою мірою задля того, щоб

отримати заохочення та підтримку з боку його прихильників. З цього можна зробити висновок, що при втраті схвалення оточення, підліток втратить мотивацію до булінгу як такого. Тому, саме профілактика булінгу повинна бути основною в роботі соціального педагога. Профілактика булінгу складається з трьох рівнів: первинна, вторинна та третинна профілактика [20, с.98].

Отже, підлітковий вік – це один із найскладніших періодів розвитку людини. Попри відносну короткочасність, він практично цілком визначає подальше життя особистості. Підлітки, будучи в такому віці, коли у них відбувається формування характеру та інших форм міжособистісної взаємодії, іноді можуть самореалізовуватися за рахунок інших, менш слабших однолітків. Так може виникнути булінг. Це явище, особливо у підлітковому віці, має серйозні негативні соціальні наслідки, такі як: зниження самооцінки у жертви; порушення соціальних зв'язків, ізолюваність; проблеми у навчанні та поведінці; підвищення рівня розвитку нервово-психічних і поведінкових розладів (депресія, порушення сну й апетиту, можливе формування посттравматичного синдрому); затяжний стрес, почуття безнадії і безвихідності; аутоагресивна поведінка та інші.

Важливим компонентом, що впливає на появу булінгу в учнівському колективі є емоційний настрій класу та благополуччя кожного учня. Через це мікроклімат групи підлітків потрібно як можна частіше перевіряти, адже під час гормональних стрибків емоційний стан учнів може бути нестабільним. Підлітки, маючи невпевненість в собі або страх перед початком дорослого життя можуть проявляти свою агресію серед однокласників, друзів, вчителів або батьків, тому соціальне середовище мусить бути безпечним та стабільним.

1.3 Нормативно-правові основи та досвід соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі

Існує чимало міжнародних правових документів, що направлені на подолання насильства та захист дітей. Це такі нормативно-правові документи, як Декларація прав дитини, Конвенції про права дитини, Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Закон України «Про освіту» та інші.

Стаття 16 «Конвенції про права дитини» вказує на те, що «жодна дитина не може бути об'єктом свавільного або незаконного втручання в її права на особисте і сімейне життя»[21]. Спираючись на статтю 19 цієї ж Конвенції можна зазначити, що «держава вживає всіх необхідних законодавчих, адміністративних, соціальних і просвітніх заходів з метою захисту дитини від усіх форм фізичного та психологічного насильства» [21]. Також, у статті 29 зазначено, що «освіта дитини має бути спрямована на розвиток особи, її таланти, розумові та фізичні здібності, виховання поваги до прав людини»[21].

Керуючись Законами України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)» та Законом України «Про освіту» передбачено особливу відповідальність керівника закладу освіти. Він повинен створити безпечне освітнє середовище, яке було б вільне від насильства та булінгу. А саме, керівник закладу освіти має «розглядати заяви про випадки булінгу (цькування) здобувачів освіти, їхніх батьків, законних представників, інших осіб та видавати рішення про проведення розслідування; забезпечувати виконання заходів для надання соціальних та психологопедагогічних послуг здобувачам освіти, які вчинили булінг, стали його свідками або постраждали від булінгу (цькування); повідомляти уповноваженим підрозділам органів Національної поліції України та службі у справах дітей про випадки булінгу в закладі освіти»[10].

Ці закони визначають поняття булінгу, шляхи його подолання, захисту прав дітей, а також інших осіб, які працюють у закладі освіти. Також, внесено доповнення до Кодексу України про адміністративні правопорушення. У статті 173-4, прописано, що у разі приховування випадків булінгу засновником закладу освіти, педагогами чи науковими працівниками, може бути накладена адміністративна відповідальність у вигляді «накладення штрафу від п'ятдесяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або громадські роботи на строк від двадцяти до сорока годин»[22]. Також, якщо підлітку не виповнилося 16 років, то за правопорушення штрафи платять його батьки. Цей нормативно-правовий документ включає наступних суб'єктів: поліцію, соціальних працівників, медичних працівників, уповноважених осіб центрального органу виконавчої влади, освітян. Відповідно до Закону України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики», «профілактична програма - спеціально розроблений комплекс (система) профілактичних заходів, спрямованих на попередження конкретної соціальної проблеми (або декількох пов'язаних між собою проблем), негативного явища, складних життєвих обставин» [23].

З метою профілактики булінгу в будь-якому закладі освіти повинна бути реалізована профілактична психолого-педагогічна програма спрямована на:

- зниження агресивних і ворожих реакцій;
- оптимізацію міжособистісних відносин та відносин у групі;
- формування навичок конструктивного реагування в конфлікті;
- розвиток толерантності.

Профілактика булінгу в закладах освіти реалізується на наступних рівнях: особистісному, груповому, загальному та соціальному. Роботу з профілактики булінгу повинні проводити адміністрація школи, класні керівники, практичні психологи та соціальні педагоги, а також батьки, громада та самі учні. У діяльності з профілактики булінгу, що здійснюється педагогом, основне місце займає робота з окремими учнями, що навчаються

та з усім класом. Профілактика булінгу, реалізована педагогом серед учнів підліткового віку, здійснюється за рахунок корекції наявних соціальних девіацій і сприяння баченню учнями здоровішого й безпечного способу життя, вибудовування відносин у групі на основі взаємодопомоги, об'єднання підлітків у ході спільної особистої й колективно значимої діяльності, зняття протиріч між індивідуальним і груповим.

Профілактична діяльність закладу освіти може бути заснована на ідеях і принципах педагогічної підтримки діяльності професіоналів, представників закладу освіти, спрямованої на надання превентивної й оперативної допомоги дітям у розв'язку їх індивідуальних проблем, пов'язаних з фізичним і психічним здоров'ям, успішним просуванням у навчанні, ефективною діловою й міжособистісною комунікацією, життєвим самовизначенням.

Відповідно до наказу Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2012 р. № 1176 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей» (зареєстрований в Міністерстві юстиції України 15 січня 2013 р. за № 121/22653) з метою запобігання правопорушень працює Кримінальна міліція у справах дітей. Основними завданнями її підрозділів є: «організація та здійснення заходів профілактики з дітьми в навчальних закладах, за місцем проживання з метою запобігання вчиненню ними адміністративних і кримінальних правопорушень; організація та здійснення заходів індивідуальної профілактики з дітьми, що вчинили адміністративні та кримінальні правопорушення, були засуджені до покарання, не пов'язаного з позбавленням волі, звільненими зі спеціальних виховних установ; ужиття заходів щодо недопущення рецидивної злочинності серед дітей; установлення місцезнаходження дітей у разі їх безвісного зникнення; розкриття кримінальних правопорушень, учинених дітьми; виявлення та припинення фактів жорстокого поводження з дітьми, учинення стосовно них насильства, у тому числі батьками, законними представниками; організація надання правової та психологічної допомоги дітям, які є потерпілими в

кримінальному провадженні чи стали свідками кримінального правопорушення» [24]. Заклади освіти повинні забезпечувати на своїх веб-сайтах відкритий доступ до правил поведінки здобувача освіти в закладі освіти, плану заходів, спрямованих на запобігання та протидію булінгу, порядку подання та розгляду заяв (з дотриманням конфіденційності) про випадки булінгу від здобувачів освіти, їх батьків [8].

Головною метою низки досліджень зарубіжних вчених, таких як Д. Ольвеуса, Д. Таттума та інших є вивчення форм булінгу, кібербулінгу, а також розробка програм втручання. Основним завданням протидії булінгу в школах є вдосконалення профілактичних заходів, розробка та подальше використання інноваційних технологій та прогресивних освітньо-профілактичних програм. Однією з перших країн, що почали працювати над проблемою булінгу на законодавчому та національному рівні була Швеція. У цій країні, крім законів, що захищають жертв булінгу, було розроблено профілактичну програму, затверджену на законодавчому рівні. Ці заходи повинні здійснювати державні установи та некомерційні організації. Одним із дієвих методів протидії булінгу в Швеції став «Метод Фарста». В країні створили так звані «антибулінгові» команди, до складу яких входили учні з лідерськими якостями та вчителі. Їх завданням був захист інших учнів з першого по дев'ятий клас. За учнями – лідерами закріплювалися декілька молодших учнів, яким завжди надавалася допомога. На наш погляд, цей метод є вдалим, але найбільш ефективною програмою профілактики булінгу в школі є програма норвезького дослідника Д. Ольвеуса під назвою «Програма профілактики булінгу» («Bullying Prevention Program»). Сутність профілактичної програми Д. Ольвеуса у тому, що вона є комплексною, в ній задіяні усі учасники навчального процесу [25]. Відповідно до програми, профілактична робота здійснюється на трьох рівнях: загальношкільному, груповому (на рівні класу) та індивідуальному. На загальношкільному рівні профілактична робота полягає у формуванні комітету, який повинен узгоджувати дії всіх учасників навчально-виховного процесу; проводити

психодіагностичні дослідження учнів з метою вивчення ознак, особливостей та причин булінгу; організовувати групові дискусії для фахівців шкіл; запроваджувати в шкільне життя норми, які визначають булінг неприйнятним. У рамках програми керівниками є директор школи, шкільний консультант, члени учнівської групи підтримки та вчителі. На рівні класу програма передбачає запровадження норм нульової толерантності до булінгу та проведення регулярних зустрічей з учнями класу та їх батьками. Під індивідуальним рівнем вбачається робота з учнями, що виступають у ролі жертв, агресорів та спостерігачів а також з їх батьками [25]. За рішенням уряду Норвегії програма Д. Ольвеуса була включена до реалізації у всіх школах як обов'язкова. На нашу думку, програма Д. Ольвеуса призначається для створення теплого та позитивного шкільного середовища та акцентує увагу не на покаранні, а на заохоченні до мирного співіснування з твердими рамками і обмеженнями неприйнятної поведінки.

Програму Д. Ольвеуса «Програма профілактики булінгу» («Bullying Prevention Program») визнали експерти різних країн. Вона успішно запроваджена у Великобританії та США як на державному, так і на регіональному рівнях.

У 1997 році у Великобританії реалізовувалася програма Д. Таттума, що мала багато спільного з програмою Д. Ольвеуса. Базуючись на програмі Д. Ольвеуса Міністерство освіти Великої Британії розробило рекомендації «Безпечне навчання: робота по боротьбі зі знуцаннями в школі» («Safe to Learn: Anti-bullying Work at School»). Ці рекомендації спрямовані на недопущення та викорінення булінгу у школах [27].

Згідно з рекомендаціями міністерства кожна школа повинна прийняти Статут щодо булінгу «Хуліганство-Хартія дій» («Bullying – A Charter for Action»), залучити до роботи учнів, їх батьків, громаду, представників церкви, поліції, представників управління освіти. Також, необхідно призначити педагога або психолога штату, який має вирішувати питання, пов'язаних з булінгом, вести спостереження за поведінкою учнів,

консультувати та надавати необхідну допомогу. Одним з головних заходів в профілактичній роботі є введення питань, що пов'язані з булінгом, навчальні програми з таких предметів, як «Особистісна, соціальна та медична освіта» («Personal, Social and Health Education»), який присвячений основам психології, соціального життя і здоровому способу життя («Citizenship classes» – права і обов'язки громадянина); соціальні заходи, відповідно до шкільного календаря позакласних подій, спрямованих на підвищення обізнаності учнів щодо питань, пов'язаних з булінгом і попередження його випадків (наприклад, Антибулінгові тижні – Anti-bullying Week, конференції, присвячені зазначеній проблематиці). Також, для попередження булінгу ефективним буде проведення антибулінгового тижня в школі. Така програма спрямована на визнання булінгу, як неприйняттого явища [28, с.131]. На нашу думку, ця програма також є комплексною, так як проводиться цілий ряд різних заходів: бесіди, відеолекторії, виставки, тренінги та залучаються всі учні школи, батьки, педагоги та громадське самоврядування. Ці заходи допомагають учням краще зрозуміти та засвоїти свої права та обов'язки, сприяють інформуванню про сутність та види булінгу, його наслідки.

Фахівці Данії також використовують програму Д. Ольвеуса для своїх закладів освіти, але вони роблять акцент на соціальну природу розгортання булінгу в школі і пропонують працювати з класом загалом, вони не виділяють ролі агресора чи жертви [29].

Не відразу прийшла до розв'язання проблеми булінгу на законодавчому рівні Японія. Японці сприймали явище булінгу як цілком прийнятне. Вважалося, що знуцання загартовує характер підлітків. Було принизливим жалітися на це явище. Японці були такої думки, що той, хто не може впоратися з булінгом самостійно, той не зможе в майбутньому захистити ні батьківщину, ні, навіть, своїх рідних. Перший закон про заходи запобігання булінгу в Японії був прийнятий у 2013 році під впливом громадського обурення з приводу відсутності реакції влади на насилля. Закон зобов'язував

шкільне керівництво повідомляти поліцію про випадки булінгу в навчальних закладах. Була створена спеціальна комісія для розслідування причин і наслідків боулінгу та програма їх запобігання. Крім того, влада замовляє регулярний моніторинг соціальних мереж на предмет цькування дітей в онлайн-просторі [30].

В Канаді для профілактики булінгу проводять спілкування школи з батьками для допомоги як жертвам, так і переслідувачам. В школах проводять антибулінгові освітньо-профілактичні «тижні обізнаності щодо булінгу» («Bullying awareness week»), разом з батьками, педагогами і представниками поліцейського відділку, проводять спеціальні навчання, орієнтовані на отримання навичок протидії шкільному цькуванню. Відповідно до антибулінгового законодавства Канади введені штрафи не тільки для агресорів, а й для свідків булінгу, які не повідомили про булінг [31, с.125].

В Австралії реалізується програма «Булінгу - Ні!» («Bullying No Way») у школах країни з використанням сайту та спеціальних мобільних додатків. Увагу тут акцентують на розвиток емпатії у дітей [32].

В Україні програми профілактики булінгу тільки починають розроблятися. Цю тему досліджувати такі вітчизняні науковці М. Алексеєнко, Н. Гордієнко, О. Дроздов, Є. Дубровська, В. Ролінський. Українськими вченими на сайті МОН України рекомендовано такі освітні програми: Комплект освітніх програм «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації»; Служба порозуміння у закладах освіти; Освітня програма гуртка «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації»; Освітня програма факультативу «Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе».

Програма «Вирішення конфліктів мирним шляхом. Базові навички медіації» акцентує увагу на формуванні таких життєвих навичок, як ефективна комунікація, управління конфліктами, толерантність, недискримінація, управління емоціями, формування ненасильницької

поведінки, цінностей тощо. Така програма не потребує спеціальної підготовки та знань, навчальний матеріал адаптовано до занять із вихованцями різного рівня підготовки.

В основі ще однієї програми «Вирішую конфлікти та будує мир навколо себе» лежить ідея, яка передбачає формування в здобувачів освіти вміння ефективно вирішувати конфлікти, бути толерантними до думки інших, протистояти насильству, булінгу, дискримінації в колективі, брати відповідальність за побудову миру. Головною ідеєю програми є формування в учнів вміння мирно вирішувати конфлікти, керуватися загальнолюдськими цінностями у спілкуванні з іншими, пропагуючи ідеї миробудування та медіації. Ці обидві програми головну роль віддають працівникам психологічної служби. Саме вони повинні розробляти бесіди, тренінги та інші заходи з профілактики булінгу у шкільному середовищі.

На наш погляд, основним недоліком цих програм є те, що профілактикою булінгу займається сама психологічна служба. Ми вважаємо, ефективнішим способом буде залучення адміністрації навчальних закладів та батьків до вирішення такої серйозної проблеми

Тож, ми бачимо, що багато країн вже почали працювати над профілактикою булінгу. Аналізуючи закордонний досвід ми бачимо, що більшість країн прийняли за основу програму профілактики булінгу, запропоновану Д. Ольвеусом, але кожна програма враховує особливості своєї країни. Відмінним є фокус уваги в кожній з країн. Наприклад, у Великобританії робили акцент на налагодження конструктивного діалогу між булером та жертвою. У Канаді більше приділяли уваги налагодженню співпраці між школою та батьками для допомоги учням-переслідувачам та учням - жертвам. Натомість, в Австралії акцентували увагу на розвиток емпатії у дітей.

Отже, у цьому підрозділі ми описали нормативно-правові основи соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі та проаналізували досвід України та зарубіжних країн.

Наведений вище стислий огляд законодавств України та деяких зарубіжних країн свідчить, що на сьогоднішній день у світі булінг все більше розглядається як серйозна проблема, яка зачіпає як окремих осіб, так і суспільство загалом, а отже, потребує комплексного вирішення. Кожна країна розробляє свої програми для протидії цьому явищу. Спільною рисою для більшості країн є зосередження уваги на профілактиці булінгу як найбільш дієвому способі боротьби з ним, а для цього вкрай необхідним є виявлення проблем, які потребують особливої уваги.

Зазначений аналіз дозволяє нам визначити правові зобов'язання роботи різних суб'єктів в умовах насилля. Також, аналіз зарубіжного досвіду показав, що в Канаді, Великобританії, Норвегії та інших країнах вже давно та успішно функціонують різні профілактичні програми. В Україні на юридичному рівні закріплено обов'язок адміністрації та педагогів забезпечувати створення у закладах освіти безпечного освітнього середовища, вільного від насильства та булінгу, але дійсно гарних та дієвих програм профілактики булінгу дуже мало.

Висновки до розділу 1

Отже, у першому розділі нашої магістерської роботи ми розкрили зміст основних понять, описали психосоціальні особливості профілактики булінгу підлітків та нормативно-правову базу роботи.

Виходячи з усього вище зазначеного, можна сказати, що булінг, відповідно до статті 1 Закону України «Про освіту», це діяння учасників освітнього процесу, які полягають у психологічному, фізичному, економічному, сексуальному насильстві, у тому числі із застосуванням засобів електронних комунікацій, що вчиняються стосовно малолітньої чи неповнолітньої особи та (або) такою особою стосовно інших учасників освітнього процесу, внаслідок чого могла бути чи була заподіяна шкода психічному або фізичному здоров'ю потерпілого.

Особливо небезпечним є булінг у підлітковому віці. Попри відносну короткочасність, підлітковий вік може визначати подальше життя особистості. Діти, будучи в такому віці, коли у них відбувається формування характеру та інших форм міжособистісної взаємодії, іноді можуть самореалізовуватися за рахунок інших, менш слабших однолітків. Такі дії можуть мати серйозні негативні наслідки для особистості.

Соціальна структура булінгу складається з трьох елементів: кривдника (булера), жертви і спостерігача. Розвитку ролі агресора сприяє бажання бути у центрі уваги та займати лідируючу сходинку в класі. Слабкість і невміння дати гідну відсіч сприяє розвитку ролі «жертви». Страх та байдужість сприяє розвитку ролі спостерігача. Нприклад, страх стати жертвою, якщо сам буде на боці жертви чи ще гірша позиція «не буду втручатись, це мене не стосується», це все якнайкраще описує спостерігача.

Дії, які націлені на розвиток умінь, формування навичок орієнтації в складній системі соціальних взаємин мають назву соціально-педагогічна профілактика. Головною метою соціально-педагогічної профілактики є ознайомлення дітей з нормами соціальної значущої діяльності та поведінки,

формування життєвого досвіду підлітків. Специфічним для соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу є те, що на початку, групові форми роботи небажані. Основний акцент потрібно робити на індивідуальному спілкуванні з підлітком, паралельно починаючи роботу із сім'єю. Після діагностики сімейних відносин і ступеня їхньої дисгармонійності має відбутися як індивідуальна, так і групова профілактична робота. Далі, для профілактичної роботи з основними учасниками процесу рекомендовано проводити регулярну групову та індивідуальну роботу, направлену на профілактику данної проблеми.

Також, існує чимало міжнародних та національних правових документів, що направлені на подолання насильства та захист дітей. Це такі нормативно-правові документи, як Декларація прав дитини, Конвенції про права дитини, Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Закон України «Про освіту» та інші.

РОЗДІЛ 2.

ОБГРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ ПІДЛІТКОВОГО БУЛІНГУ В ШКІЛЬНОМУ СЕРЕДОВИЩІ

2.1 Обґрунтування програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі

З метою попередження підліткового булінгу нами була розроблена програма соціально-педагогічної профілактики (Додаток А). Для експериментального дослідження ми обрали Конотопську спеціальну загальноосвітню школу-інтернат. Школа є комунальним закладом загальної середньої освіти І-ІІІ ступенів та знаходиться у функціональному підпорядкуванні Департаменту освіти і науки Сумської обласної державної адміністрації. Заклад освіти створено з метою забезпечення здобуття повної загальної освіти, професійної орієнтації та підготовки, проведення корекційно - розвивальної роботи з дітьми, з особливими освітніми потребами, соціально-психологічної реабілітації та адаптації дитини шляхом спеціально організованого освітнього процесу у комплексі з корекційно - розвивальною та лікувально-оздоровчою роботою. У Конотопській спеціальній загальноосвітній школі кількість здобувачів освіти на початок 2020 - 2021 навчального року становила 159 здобувачів освіти, кількість класів -14. У закладі освіти функціонує психологічна служба, що включає в себе практичного психолога та соціального педагога. Тож у школі здобувачі освіти мають змогу не лише одержати якісну освіту, а ще й отримати кваліфіковану соціально-педагогічну допомогу.

Перед тим, як обґрунтувати програму соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу, нами була проведена діагностична робота. Наша діагностична робота здійснювалася за двома напрямками:

- 1) діагностика діяльності профілактики булінгу в школі;
- 2) діагностика рівня схильності підлітків до булінгу.

Проаналізувавши річні плани практичного психолога та соціального педагога, журнали обліку проведення занять та звіти можемо сказати, що у школі ведуться певні заходи з профілактики булінгу, такі як індивідуальні і групові бесіди, тренінги, акції. Але така робота є не системною.

Діагностувати рівень схильності підлітків до булінгу можна за допомогою трьох критеріїв:

1. Мотиваційно-ціннісного (критерій характеризує мотиваційні установки);
2. Емоційно-вольового (характеризує самоконтроль і саморегуляцію);
3. Поведінкового (характеризує схильність до проявів булінгу в шкільному середовищі).

Спираючись на представлений теоретичний матеріал першого розділу магістерської роботи, нами було проведене емпіричне дослідження, спрямоване на виявлення рівня проявів булінгу серед підлітків. Таке дослідження показало наявність проблеми булінгу в Конотопській спеціальній загальноосвітній школі та підтвердило важливість впровадження програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу.

Для діагностики рівня проявів булінгу серед підлітків нами було розроблене авторське анкетування «Булінг в шкільному середовищі» (Додаток Б). Такий метод ми обрали тому, що анкетування є точним та швидким способом для діагностики та отримання інформації. Наше анкетування включало 9 питань, із вибором варіантів відповідей. За допомогою кожного з них можна зробити відповідний аналіз та дослідити рівень поширення булінгу в обраному середовищі. Цільовою аудиторією були 76 учнів 5-9 класу.

Проаналізувавши відповіді учнів ми бачимо, що більшість з них (55%) на перше питання «Чи знаєте ви, що таке «булінг»?» дали відповідь «важко відповісти» таким чином підтвердивши низьку обізнаність з даного питання.

Варіант «Так» обрали 40% опитаних, а варіант «Ні» лише 5%. На нашу думку така ситуація відбувається тому, що булінг є відносно новим терміном і більшість учнів можуть стикатися з даним явищем, але відчуваючи по відношенню до себе певну агресію, знуцання та приниження, можуть, навіть, і не здогадуватись, що це і є той самий булінг, про який так часто говорять.

Рис. 1. Розподіл відповідей старшокласників на питання: «Чи знаєте ви, що таке булінг?»

На друге питання «Чи стикалися ви з насильством у вашій школі?» 25% опитаних учнів відповіли «Ні», 60% обрали відповідь «Так», а решта 15% відповіли «Важко відповісти». Отже, можемо знову зауважити на тому, що проблема насильства у школі є актуальною.

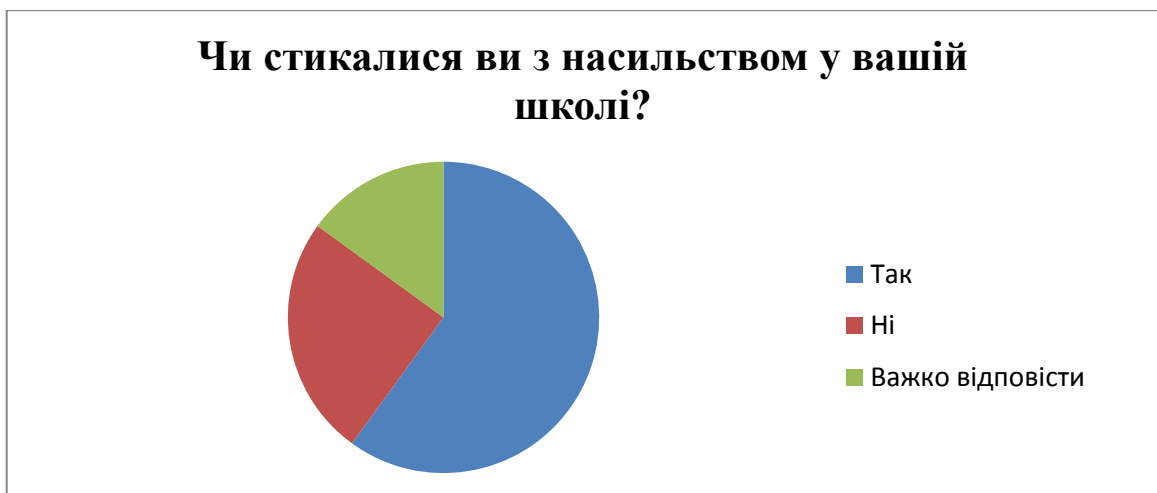

Рис. 2. Розподіл відповідей старшокласників на питання: «Чи стикалися ви з насильством у вашій школі?»

На наступне питання «Чи були ви учасниками булінгу (в ролі: жертви, агресора чи спостерігача)?» відповідь «Так» обрали 53% учнів, відповідь «Ні» обрали 47% учнів. Така невтішна статистика свідчить про те, що сучасні підлітки все частіше проявляють агресію по відношенню до однолітків.

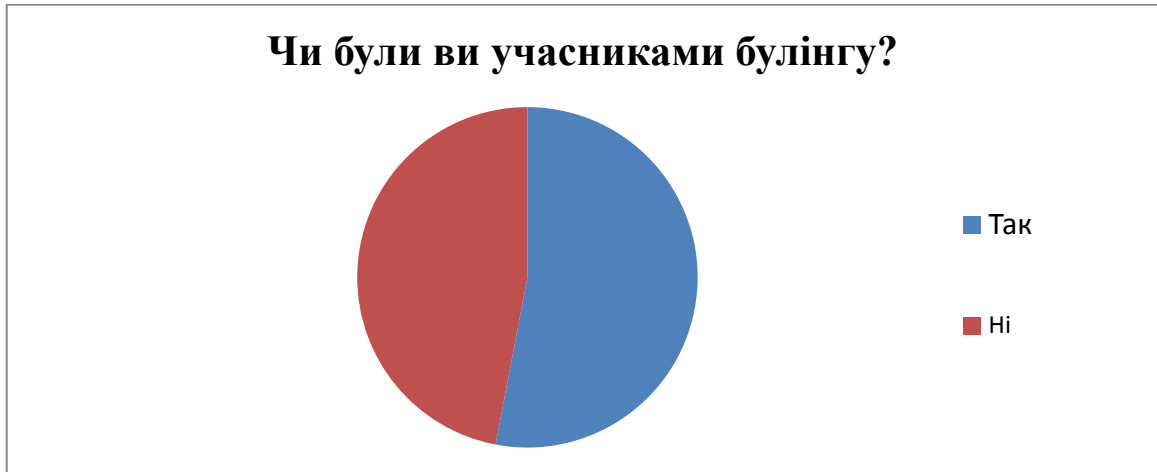

Рис. 3. Розподіл відповідей старшокласників на питання: «Чи були ви учасниками булінгу?»

Проаналізувавши відповідь на четверте питання можна сказати, що серед знущань у школі найпоширенішим є глузування, образи, використання образливих прізвиськ – 30%, на другому місці маємо запотиличники, штовхання, з якими стикалися 25% респондентів, 12% стикалися з побиттям, 8% - псування майна та 5% стикалися з бойкотом. Решта 20%, на щастя, знущань не зазнавали.

Рис. 4. Розподіл відповідей старшокласників на питання: «Яких знущань ви зазнавали у школі?»

На наступне питання стосовно того, до кого звернутися за допомогою, якщо стали жертвою знущань більшість опитаних учнів (52%) зазначили, що у випадку знущань вирішували проблему самостійно, 25% учнів звернулися б за допомогою до друзів, 10% респондентів попросили допомоги у батьків, 8% повідомили б про ситуацію класному керівнику та 5% звернулися до психолога.

Рис. 5. Розподіл відповідей старшокласників на питання: «До кого б ви звернулися за допомогою, якби стали жертвою знущань?»

Пояснити такі відповіді можна по-різному. З одного боку підлітки просто бояться розповісти про знущання та звернутись за допомогою до батьків, вчителів та інших дорослих. Чи бояться бути «стукачем», попросивши допомоги у класного керівника. Також це може свідчити про відсутність довірливих стосунків між дитиною та батьками. Натомість, діти часто звертаються за допомогою до своїх друзів, бо вважають такий спосіб більш надійнішим та ефективним.

Далі учні зазначили, що роботу з попередження булінгу час від часу проводить соціальний педагог. Натомість деякі класні керівники можуть взагалі не акцентувати увагу на такій темі.

Провівши за допомогою анкетування діагностику схильності підлітків до булінгу ми розробили свою програму соціально-педагогічної профілактики.

За основу ми взяли досвід кращих зарубіжних дослідників та розробили свою програму під назвою «Школа проти булінгу»

Метою програми є виявити схильність підлітків до булінгу, ознайомити з причинами, видами, ознаками та способами протидії булінгу.

Завдання програми:

1. розширення теоретичних знань про булінг, його види, структуру, ознаки;
2. навчання учнів методів регулювання конфліктних випадків, свідомої поведінки таких ситуаціях;
3. проведення програм примирення для учасників конфліктних в школі.

Програма «Школа проти булінгу» реалізується на трьох рівнях: загальношкільному, груповому та індивідуальному.

На загальношкільному рівні робота полягає у формуванні комісії, яка узгоджує дії всіх учасників навчально-виховного процесу, проводить психодіагностичні дослідження учнів з метою визначення ознак та причин булінгу, запроваджує норми, які визначають булінг неприйнятним. Крім цього комісія має право розробляти санкції відносно агресора (навіть до виключення зі школи). До складу комісії входить: директор школи, заступник директора, психолого-педагогічна служба закладу, класні керівники та учні-лідери класу. Особливе місце у складі комісії займають саме учні-лідери, бо, за результатами анкетування, більшим авторитетом є саме друзі-однокласники а не дорослі. На груповому рівні програма передбачає проведення бесід, інтерактивних занять, тренінгів для класів школи. Також, гарним досвідом буде бесіда із залученням представників правоохоронних органів чи інших спеціалістів. На індивідуальному рівні використовується метод «човникова дипломатія». Соціальний педагог та психолог по черзі зустрічаються окремо з агресором та з жертвою булінгу, створюють умови для примирення обох сторін. Коли сторони готові до примирення, обидва зустрічаються та спокійно домовляються про примирення.

Перевагою цієї програми, на наш погляд, є те, що учні-лідери, яких ми обрали шляхом спостереження у класах, беруть участь в роботі комісії і можуть висувати свої варіанти вирішення проблеми булінгу та працювати з кривдником, жертвою, спостерігачами та з класом загалом. Також, самостійність передається дітям-старшокласникам. Вони беруть шефство над молодшими учнями. Це допомагає уникнути від проявів булінгу за межами школи, по дорозі додому.

Отже, у цьому підрозділі ми, проаналізувавши шкільну документацію та результати анкетування, провели діагностику. Також, на основі діагностики нами була розроблена власна програма соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.

2.2 Реалізація програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі

Провівши діагностику, ми на основі кращих зарубіжних та вітчизняних прикладів розробили свою програму соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі «Школа проти булінгу».

Наша програма має три рівні: загальношкільний, груповий та індивідуальний. На загальношкільному рівні працює комісія, до складу якої входять: директор школи, заступник директора, психолого-педагогічна служба закладу, класні керівники та учні-лідери класу. На груповому рівні проводяться профілактичні бесіди та тренінги для класів школи. На індивідуальному рівні соціальний педагог та психолог по черзі зустрічаються окремо з агресором та з жертвою булінгу, створюють умови для примирення обох сторін.

Для реалізації програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі ми обрали два класи, у яких на момент діагностики виявили високий рівень схильності до булінгу. Експериментальною групою стали 10 учнів 5 класу. Контрольною групою – 8

учнів 6-А класу. Для обох класів був проведений авторський тренінг з метою протидії булінгу в шкільному середовищі (Додаток В). У інших класах була проведена профілактична бесіда.

Отже, завданнями тренінгу було:

- 1) ознайомити учнів з поняттям «насилля» та «булінг»;
- 2) розповісти хто може бути агресором та жертвами булінгу;
- 3) формування навичок конструктивного вирішення конфліктних ситуацій;
- 4) формування навичок безконфліктного толерантного спілкування.

Тренінг складався з таких частин:

- 1.Привітання та правила роботи (знайомство з групою, створення атмосфери довіри та прийняття, встановлення правил роботи).
- 2.Основна частина тренінгу (конструктивна робота). Основну частину тренінгу ми можемо поділити на два блоки: теоретичний (проведення міні-лекції) та практичний.
- 3.Заклучна частина тренінгу (підведення підсумків, отримання зворотного зв'язку за тематикою тренінгу та процедура завершення тренінгу).
- 4.Рефлексія (оцінка досягнень роботи групи).

Тренінг тривав 80 хвилин. Він включав в себе 10 вправ та 2 резервні вправи, що зрештою не знадобилися.

Знайомство (5 хвилин).

Мета – підвищити рівень згуртованості групи, допомогти учасникам тренінгу краще пізнати один одного та створити сприятливу атмосферу.

Учні по черзі повинні були називати своє ім'я та одну позитивну рису характеру, яка найкраще його презентує. Риса повинна була починатися на будь-яку букву з імені. Учням сподобалася така вправа і вони швидко впоралися з нею.

Правила для тренінгу (5 хвилин).

Обидва класи активно попонували правила, які ми коротко прокоментували та записали на ватмані:

1. Правило конфіденційності;

2. «Піднята рука»;
3. Один говорить - інші слухають;
4. Бути активними;
5. «Вільна нога»
6. «Без гаджетів» та інші.

Міні-лекція (15 хвилин).

Мета – надати інформацію учням щодо визначення поняття «булінг», розповісти, хто може бути жертвою та ініціатором булінгу та пояснити до кого можна звернутися за допомогою.

Обговорення (10 хвилин):

1. Чи спостерігали ви таку ситуацію, коли в колективі «обирається» людина, яка відрізняється від інших або зовнішнім виглядом, або розумовими здібностями, або поведінкою і цю людину постійно зневажають та ображають?

2. Які відчуття у вас викликає така ситуація?
3. Як почуває себе людина, яку обрали «жертвою»?
4. Хто може потрапити в ситуацію булінгу та стати «жертвою»?
5. Хто, на вашу думку, може бути булером?
6. Куди / до кого можна звертатися за допомогою в ситуації булінгу?

Обидва класи активно обговорювали поставлені питання та відповідали на них. Учні відповіли, що ситуація булінгу сильно псує стосунки учнів в класі, а людина, яка стала жертвою почуває себе слабкою, самотньою та незахищеною. Також відповіли, що опинитися «жертвою» булінгу може будь-яка людина в залежності від певних особистих обставин.

Вправа-енерджайзер «Поміняйтесь місцями» (5 хвилин).

Мета – зняти напруження в групі та порухатися.

Тренер зачитує твердження, і у випадку позитивної відповіді, учасники мають встати зі стільців та помінятися місцями. Приклади тверджень:

- «Поміняйтесь місцями ті, хто народилися влітку»;
- «Поміняйтесь місцями ті, у кого є старший брат»;

«Поміняйтесь місцями ті, хто любить стрибати» і так далі.

В результаті вправи учні розвеселились та зняли напругу.

Вправа «Портрет» (10 хвилин).

Мета – визначити, які якості та емоції має ініціатор та жертва булінгу. У ході проведення вправи потрібно було на двох великих листках ватману намалювати окремо 2 образа: агресора та жертви. Після цього провести обговорення питань:

1. Які риси ми можемо побачити на цих двох портретах?

2. Що потрібно змінити в цих портретах щоб покращити намальований образ?

Допоміжні матеріали: ватман та фломастери.

Після вправи учні зазначили, що їм малювати агресора було емоційно легше, ніж малювати жертву. Коли учні малювали жертву, у них з'явилося відчуття жалю. Врешті, учням сподобалась вправа і вони охоче малювали малюнки.

Перегляд відеороликів на тему булінг (10 хвилин).

Учні переглядають відеоролики, після перегляду ділилися своїми враженнями та обговорюють такі питання:

1. Чому виник булінг?

2. Які емоції відчувала жертва?

3. Що потрібно було зробити щоб уникнути булінгу?

Вправа «Комплімент» (5 хвилин).

Мета – створити позитивний емоційний стан учасників тренінгу, налагодити міжособистісні зв'язки між учасниками та згуртувати групу.

У ході проведення вправи учасникам треба було вишикуватися в два кола: внутрішній і зовнішній, обличчям один до одного. Кількість осіб в обох колах повинна бути однаковою. Учасники, які стоять навпроти, говорять один одному компліменти. Потім по команді ведучого внутрішнє коло зсувається (за годинниковою стрілкою), партнери міняються. Процедура повторюється до тих пір, поки кожен учасник внутрішнього кола не зустрінеться з кожним учасником зовнішнього кола.

Компліменти – це дивовижна складова соціального життя. Це простий, але потужний засіб, що допомагає встановлювати добрі стосунки з іншими людьми. Кожній людині приємно отримувати комплімент на власний рахунок. Учні не стали виключенням. Вони були в захваті від такої справи, бо кожен отримав гарний комплімент, хоча спочатку деякі учні довго думали що позитивного сказати.

Вправа «Скринька безпеки» (10 хвилин).

Мета – сформувати в учнів навичок відповідальної та безпечної поведінки, спонукати підлітків до пошуку шляхів захисту у небезпечних для них ситуаціях.

У ході проведення вправи учням потрібно було об'єднатися у групи та подумати і написати відповіді на такі питання:

1. Як захистити себе від булінгу?
2. Що повинна робити дитина у ситуації булінгу?

Після обговорення своїх рекомендацій, вкидаємо їх у спільну «скриньку безпеки». Потім тренер відкриває скриньку та записує на ватмані всі, запропоновані учнями, варіанти та коментує їх.

Група активно писала відповіді на питання. Тренер занотував усі запропоновані варіанти, такі, як:

1. Не бійся звернутися за допомогою до красного керівника, психолога чи соціального педагога.
2. Стримуй гнів.
3. Говори спокійно і впевнено - дай агресору можливість зупинитися.
4. Повідом про булінг когось із дорослих.
5. Поговори про це з своїм братом, сестрою, знайомими.
6. Відійди в сторону. Це не ознака слабкості!

Учні прослухали всі варіанти та обговорили кожен варіант.

На завершальному етапі тренінгу для підведення підсумків була вправа, яка тривала 5 хвилин, в ході якої учасники в колі або просто по черзі висловлювали думки про захід на якому були присутні.

Останньою вправою нашого тренінгу була вправа-прощання «Оплески». Метою якої було: сприяти позитивному завершенню заняття.

У ході проведення вправи тренер дякує учасникам за роботу та просить учнів подякувати один одному оплесками за активну участь під час тренінгу. На цьому позитивному епізоді тренінг завершується.

Отже, провівши два тренінга з експериментальною групою 5 класу та з контрольною групою 6-А класу можна сказати, що учні 5 класу мали деякі проблеми у виконанні вправ. Перш за все слід відмітити, що один з учнів порушував правила, встановлені усім класом. Після затвердження правил, одним з яких було правило «Без гаджетів» один учень постійно відволікався на телефон, спочатку не реагуючи на зауваження тренера, але згодом все ж таки відклав телефон і приймав участь у тренінгу. Ще одна проблема з'явилася під час вправи «Комплімент». З самого початку деякі учні несерйозно віднеслись до вправи, почавши замість компліментів глузувати один над іншим. Далі учні довго не могли дібрати гарні та добрі слова в адресу один одного. На наш погляд така поведінка може свідчити про неповагу один до одного. Решту вправ учні виконали більш відповідально.

Учні 6-А класу були більш відповідальніші. Усі вправи вони виконували добросовісно та були активні під час усього тренінгу.

Таким чином, проведена нами профілактична робота пішла на користь учням. Вони усвідомили що таке булінг та яку шкоду він має, зрозуміли, що звернутися за допомогою можна не лише до друга, а й до класного керівника, психолога чи соціального педагога та почали краще ставитись один одного. Зменшився також і високий рівень схильності до булінгу у двох класах, де був проведений тренінг.

2.3 Аналіз ефективності програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі

Боротися із булінгом в освітньому закладі потрібно в першу чергу, шляхом попередження даного явища. Проте, часто трапляється так, що проблема вже існує та стрімко розвивається і потрібно не лише займатися її профілактикою, але й запобіганням.

Для цього нами була розроблена програма соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу. Після проведеної нами роботи через деякий час ми провели повторну діагностику щоб з'ясувати наскільки ефективною була наша програма. Ми попросили учнів ще раз пройти анкетування. Проаналізувавши відповіді можемо сказати, що ми отримали кардинально інші результати. На перше питання «Чи знаєте ви, що таке булінг?» 85% учнів відповіли «Так». Цей відсоток збільшився вдвічі. 10% дали відповідь «Важко відповісти» і лише 5% обрали варіант «Ні». Таким чином можна сказати, що учні підвищили свій рівень знань з даного питання.

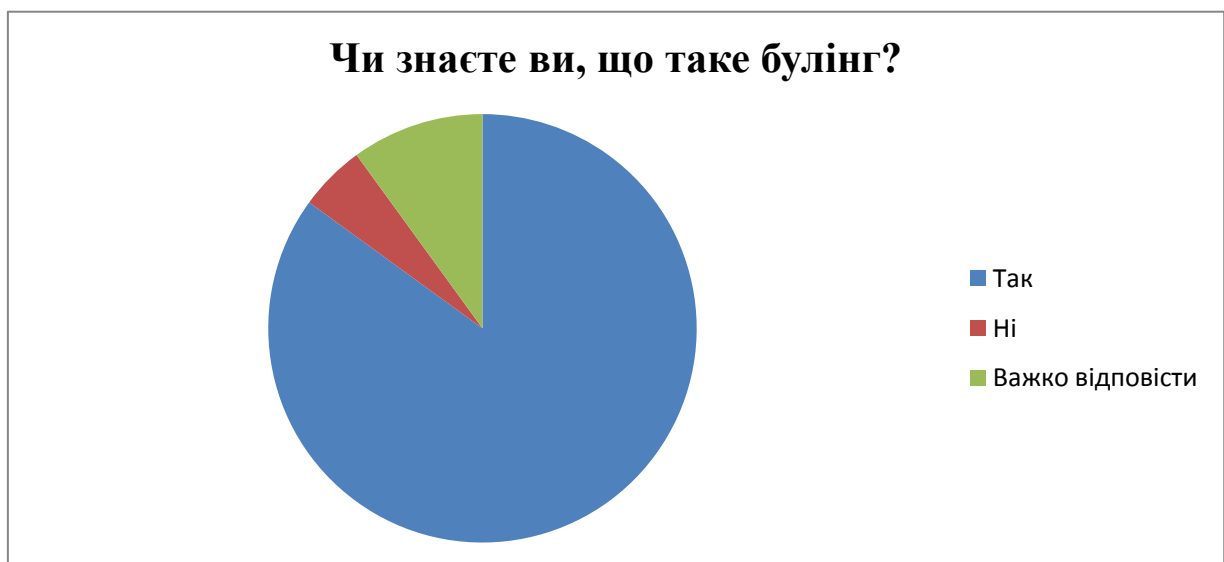

Рис. 6. Розподіл відповідей старшокласників на питання: «Чи знаєте ви, що таке булінг?»

На друге питання «Чи стикаєтесь ви з насильством у школі?» відповідь «Так» обрали 30% респондентів. Цей відсоток також знизився у два рази.

«Ні» обрали 55% учнів і 10% обрали варіант «Важко відповісти». Отже, можна зробити висновок, що завдяки нашій роботі ми змогли зменшити рівень насильства в шкільному середовищі.

Рис. 7. Розподіл відповідей старшокласників на питання: «Чи стикаєтесь ви з насильством у школі?»

Істотно відрізняються відповіді на питання «До кого б ви звернулися за допомогою, якби стали жертвою знущань?». Відповідь «Вирішував би проблему самостійно» обрало 35%, за допомогою до друзів звернулися б 20% учнів, до батьків звернулися б 18% опитаних, до класного керівника

Рис. 8. Розподіл відповідей старшокласників на питання: «До кого б ви звернулися за допомогою, якби стали жертвою знущань?»

звернулися б 15% учнів і до психолога – 12%. Отже можемо зробити висновок, що учні дослухалися до наших порад і окрім друзів, більше стали звертатися до батьків, класних керівників, психолога та соціального педагога. Кількість тих, хто вирішував би проблему самостійно знизилась. Такий відсоток свідчить про те, що вже більше учнів готові просити про допомогу дорослих, а не тримати проблему в собі.

Отримані статистичні дані свідчать про позитивний результат впровадження програми соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.

Отже, проаналізувавши проведену роботу, можна зробити висновок, що програма соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі все ж таки є дієвим та ефективним засобом не тільки попередження, але й подолання проблеми булінгу у підлітковому середовищі.

Висновки до розділу 2

Отже, у другому розділі нашої магістерської роботи ми за допомогою розробленої нами програми дослідили рівень знань підлітків з теми булінгу, їх відношення до даного явища, рівень участі в ньому, прояви булінгу серед учнів, фактори, що впливають на його вчинення, рівень агресивності, стриманості та нестриманості, конфліктності та ін.

Відповідно до результатів нашої діагностики, можна сказати, що:

По-перше, більшість підлітків не зовсім обізнані в тому, що ж таке насправді булінг, хоча й вказують на те, що розуміють значення даного поняття.

По-друге, потрібно зауважити, що сучасні діти чи то не довіряють дорослим, чи просто не хочуть бути «стукачем», тому найчастіше вирішують таку серйозну проблему самостійно або ж кличуть на допомогу друзів. Тому, на наш погляд, дорослим (класним керівникам, батькам) слід приділяти більше уваги дітям щоб побачити певні приховані конфліктні ситуації, які діти не хочуть виносити на загал. Також батькам потрібно більше часу проводити за бесідами з дітьми та цікавитись шкільним життям своїх дітей щоб діти не соромилися і могли їм довіряти.

Також, практичному психологу та соціальному педагогу потрібно проводити більше бесід, тренінгів, залучати до проведення цих заходів фахівців спеціальних служб щоб розказати про шкоду та серйозні наслідки булінгу. Як показало дослідження, наша профілактична програма стала непоганим методом профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі.

Після проведення профілактичної програми та повторної діагностики можемо зробити висновок, учні стали більш обізнаніші з даної теми, а рівень булінгу у школі зменшився. Тож програма соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі все ж таки є дієвим та ефективним засобом не тільки попередження, але й подолання проблеми булінгу у підлітковому середовищі.

ВИСНОВКИ

Отже, підсумовуючи вище викладений матеріал, можна зробити наступні висновки:

По-перше, на сьогодні булінг є важливою проблемою в системі освіти. Це явище зазвичай не можливо повністю усунути. Найчастіше булінг можна спостерігати у підлітковому віці. Попри відносну короткочасність, підлітковий вік може визначати подальше життя особистості. Діти, будучи в такому віці, коли у них відбувається формування характеру та інших форм міжособистісної взаємодії, іноді можуть самореалізовуватися за рахунок інших, менш слабших однолітків. Такі дії можуть мати серйозні негативні наслідки для особистості. Підґрунтям булінгу може бути боротьба за статус, владу, лідерство в класі чи просто конкуренція між учнями. Також, небезпекою буліну є залучення інших у цей процес.

По-друге, описавши психосоціальні особливості профілактики булінгу підлітків, можна зазначити, що основний акцент потрібно робити на індивідуальному спілкуванні з підлітком, паралельно починаючи роботу із сім'єю. Після діагностики сімейних відносин і ступеня їхньої дисгармонійності має відбутися як індивідуальна, так і групова профілактична робота. Далі, для профілактичної роботи з основними учасниками процесу рекомендовано проводити регулярну групову та індивідуальну роботу, направлену на профілактику данної проблеми.

По-третє, проаналізувавши нормативно – правову базу можна сказати, що існує чимало міжнародних та відчизняних правових документів, що направлені на подолання насильства та захист дітей. Це такі нормативно-правові документи, як Декларація прав дитини, Конвенції про права дитини, Закон України «Про охорону дитинства», Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», Закон України «Про освіту» та інші.

Для недопущення негативних наслідків підліткового булінгу повинна проводитися робота з профілактики такого явища. Важливо систематично

проводити бесіди тренінги чи спеціальні програми соціально - педагогічної профілактики підліткового булінгу.

Проаналізувавши закордонний та відчизняний досвід можемо зазначити, що в Україні дійсно гарних та дієвих програм профілактики булінгу дуже мало. Тому ми розробили власну програму соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу для Конотопської спеціальної загальноосвітньої школи-інтернату. Програма мала назву «Школа проти булінгу».

Наша програма мала три рівні: загальношкільний, груповий та індивідуальний. На загальношкільному рівні працює комісія, до складу якої входять: директор школи, заступник директора, психолого-педагогічна служба закладу, класні керівники та учні-лідери класу. На груповому рівні проводяться профілактичні бесіди та тренінги для класів школи. На індивідуальному рівні соціальний педагог та психолог по черзі зустрічаються окремо з агресором та з жертвою булінгу, створюють умови для примирення обох сторін. Визначивши за допомогою анкетування та спостереження два класи з високим рівнем схильності до булінгу, що стали експериментальною та контрольною групою ми провели два тренінги з метою протидії булінгу в шкільному середовищі. Також, з іншими класами була проведена профілактична бесіда.

Після проведення профілактичної програми, провівши повторну діагностику можемо зробити висновок, що учні стали більш обізнаніші з даної теми, а рівень булінгу у школі зменшився.

Отже, проаналізувавши проведену роботу, можна зробити висновок, що програма соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі все ж таки є дієвим та ефективним засобом не тільки попередження, але й подолання проблеми булінгу у підлітковому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Етимологія насильства // Соціальна робота в Україні на початку ХХІ століття: проблеми теорії і практики: [Матеріали доповідей на Міжн. наук.-практ. конф., Київ, 29-31 жовтня 2002].-К., 2002.- С.119-130.
2. Токарчук Р. Е. Насилие как составообразующий признак хищений: вопросы уголовной ответственности: дис... канд. юрид.наук. — 12.00.08 / Р. Е.Токарчук. — Омский гос. унив. — Омск, 2008. — 178с.
3. Шуміло О. О. Щодо визначення видів насильства серед учнівської молоді / О. О. Шуміло // Питання боротьби зі злочинністю: Збірник наукових праць. - Вип. 27. - Харків, 2014. - С. 307-309.
4. Король А. Причини та наслідки явища булінгу / А. Король // Відновне правосуддя в Україні. - 2009. - № 1-2. - С. 85, 91.
5. Малішевська А. П. Психологічне насильство і обдарована дитина / А. П. Малішевська, В. В. Хмелько, Н. М. Хмелько // Освіта та розвиток обдарованої особистості. - 2013. - № 5. - С. 53-55.
6. Стельмах С. Булінг у школі та його наслідки / С. Стельмах // Гуманізація навчально-виховного процесу: збірник наукових праць / [За заг. ред. проф. В. І. Сипченка]. – Вип VI. – Слов’янськ: СДПУ, 2011. – С. 431-440
7. Olweus D. Bullying at school. / D. Olweus // Blackwell Publ. – 1993. – 215 p. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://books.google.com.ua>
8. Закон України «Про освіту». [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
9. Ожиева Е. Н. Буллинг как разновидность насилия. Школьный буллинг. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.rusnauka.com/33_NIEK_2008/Psihologia.
10. Сидорук І. Буллінг як актуальна соціально-педагогічна проблема / І. Сидорук // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. - 2015. - № 1(302): Серія «Педагогічні науки». - С. 171-172.

11. Стельмах С. Антигуманізм: вчитель як фасилітатор булінгу в дитячому середовищі / Стельмах Світлана // Наукові записки УКУ. - 2014. - Ч. 4 : Педагогіка. Психологія, вип. 1. - С. 293-302.
12. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо протидії булінгу (цькуванню)». [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-19>
13. Соціальна педагогіка: Підручник / [за ред. А.Й. Капської]. – Київ : Центр навчальної літератури, 2003.– 256 с.
14. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Безпалько О. В. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 208 с.
15. Паршутин И.А. В классе бойкот! Что делать? Рекомендации классному руководителю школы // Источник: Журнал "Справочник классного руководителя" № 8. - 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: http://krgor-school.ru/resources/doc-5603-file-block_files_56035615.file/name/Рекомендации+классному+руководителю+школы.pdf
16. Волков Б. С. «Психология подростка». – М., 2002. - 147 с.
17. Гончаров В. В. Жорстока поведінка в підлітковому середовищі / В.В.Гончаров // Соціальний педагог. - 2009. - №11. - С. 59-61.
18. Гончарук Н. М. Психологічні особливості комунікативних умінь та навичок у підлітків// Проблеми сучасної психології. – 2012. – Випуск 16. – С.170-178
19. Котова Ю. Методи профілактики та корекції агресивної поведінки учнів // Журнал «Соціальний педагог» випуск №3, 2010 – 63 с.
20. Кіричевська Е.В. Насильство в освітньому середовищі: діагностика, аналіз, стратегії подолання. Запоріжжя, 2010. С. 94-106.
21. Конвенція ООН про права дитини. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021

22. Кодекс України про адміністративні правопорушення [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text>
23. Закон України «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1155-15#Text>
24. Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 19.12.2012 р. № 1176 «Про затвердження Інструкції з організації роботи підрозділів кримінальної міліції у справах дітей» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0121-13#Text>
25. Olweus Bullying Prevention Program (2003) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.clemson.edu/olweus – Заголовок з екрану.
26. Olweus D. Bullying at school: tackling the problem (2001) – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.oecdobserver.org/news/archivestory.php/aid/434/Bullying_at_school:_tackling_the_problem.html – Заголовок з екрану.
27. Safe to Learn: embedding anti-bullying work in schools Department for Children, Schools and Families (DCSF) guidance – [Електронний ресурс]. – 2007. – р. 64. – Режим доступу : <http://www.anti-bullyingalliance.org.uk/media/7486/safe-to-learn.pdf> - Заголовок з екрану.
28. Лушпай Л. Буллінг як соціально-педагогічна проблема та шляхи її вирішення (на прикладі досвіду середніх загальноосвітніх шкіл Великої Британії) – [Електронний ресурс] / Л. Лушпай // Українознавчий альманах. – 2010. – Вип. 4. – С. 126–131. – Режим доступу : <http://eprints.oa.edu.ua/761/> - Заголовок з екрану.
29. АМОК Antimobbekonsulenterne/Mobbeland. [Електронний ресурс] Режим доступу до ресурсу: [http:// www.mobbeland.dk](http://www.mobbeland.dk)
30. Хадзимэ А. Издевательства в японских школах: пути решения проблемы. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://www.nippon.com/ru/currents/d00290/>

31. Pepler, D., Wendy, M., Craig W., O'Connell, P., Atlas, R., Charach, A. Making a difference in bullying: evaluation of a systemic school-based programme in Canada / Bullying in schools: how successful interventions can be? [ed. P. K. Smith, D. Pepler, K. Rigby]. – Cambridge, UK: Cambridge University Press, 2004. – 140
32. Програма профілактики «Bullying No Way» [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <https://bullyingnoway.gov.au>

ДОДАТКИ

Додаток А

ПРОГРАМА

соціально-педагогічної профілактики підліткового булінгу в шкільному середовищі «Школа проти булінгу»

Метою програми є виявити схильність підлітків до булінгу, ознайомити з причинами, видами, ознаками та способами протидії булінгу.

Завдання програми:

- 1) розширення теоретичних знань про булінг, його види, структуру, ознаки;
- 2) навчання учнів методів регулювання конфліктних випадків, свідомої поведінки таких ситуаціях;
- 3) проведення програм примирення для учасників конфліктних в школі.

Програма «Школа проти булінгу» реалізується на трьох рівнях: загальношкільному, груповому та індивідуальному.

№	Напрямок роботи	Методи та форми	Відповідальний	Місце проведення
I етап. Діагностика				
1	Діагностика рівня схильності підлітків до булінгу	Анкетування	Соціальний педагог	Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат
2	Діагностика рівня схильності підлітків до булінгу	Спостереження	Соціальний педагог	Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат
II етап. Соціально-педагогічна профілактика з учнями				
1	Профілактика булінгу шляхом	Бесіда	Соціальний педагог	Конотопська спеціальна

	проведення бесіди			загальноосвітня школа-інтернат.
2	Профілактика булінгу шляхом проведення тренінгу	Тренінг	Психолог	Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат
III етап. Просвітницько-профілактична робота				
1	Соціально-педагогічна робота з адміністрацією школи, вчителями та учнями	Групова дискусія	Соціальний педагог	Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат
IV етап. Індивідуальна пофілактична робота				
1	Індивідуальна робота з булером та жертвою з метою примирення	Бесіда	Психолог	Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат
V етап. Повторна діагностика				
1	Повторна діагностика для визначення ефективності програми профілактики	Анкетування	Соціальний педагог	Конотопська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат

Прогнозовані результати:

Після проведення профілактичної програми та повторної діагностики можемо зробити висновок, учні стали більш обізнаніші з данної теми, а рівень булінгу у школі зменшився.

Анкетування «Булінг в шкільному середовищі»

1. Чи знаєте ви, що таке «булінг»?

- так;
- ні;
- важко відповісти.

2. Чи стикалися ви з насильством у вашій школі?

- так;
- ні;
- важко відповісти.

3. Чи були ви учасниками булінгу (в ролі: жертви, агресора чи спостерігача)?

- так;
- ні.

4. Яких знущань ви зазнавали у школі?

- побиття;
- запотиличники, штовхання;
- глузування, образи, використання образливих прізвиськ;
- псування майна;
- бойкот;
- не зазнавав/ла.

5. До кого б ви звернулися за допомогою, якби стали жертвою знущань?

- вирішував/ла б проблему самостійно;
- до друзів;
- до психолога;

- до батьків;
- до класного керівника.

6. В якому вигляді у вашій школі проводиться робота з попередження булінгу?

- класні години;
- зустрічі з фахівцями;
- консультації психолога/соціального педагога;
- взагалі не проводиться.

7. Як часто у вашій школі проводиться робота з попередження булінгу?

- часто;
- періодично;
- дуже рідко.

8. Твоя стать: чоловіча жіноча

9. В якому класі ти навчаєшся? _____ .

Тренінг «Протидія булінгу в шкільному середовищі»

Мета: ознайомити учнів з поняттям «булінг», його структурою, розвивати навички конструктивного вирішення конфліктних ситуацій, толерантного спілкування.

Завдання:

- 1) ознайомити учнів з поняттям «насилля» та «булінг»;
- 2) розповісти хто може бути агресором та жертвами булінгу;
- 3) формування навичок конструктивного вирішення конфліктних ситуацій;
- 4) формування навичок безконфліктного толерантного спілкування.

Цільова група: учні 5 та 6-А класу.

Тривалість: 80 хв.

Форми роботи: міні-лекція, дискусія, групова робота.

Вправа	Форма роботи	Матеріали	Час
1. Вправа «Знайомство»	Інф. Повідомлення	-	5 хв.
2. Правила роботи в групі	Мозковий штурм	Фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери	5 хв.
3. Міні-лекція та обговорення	Інф. Повідомлення	Роздатковий матеріал	25 хв.
4. Вправа «Поміняйтесь місцями»	Інф. Повідомлення	-	5 хв.
5. Вправа «Портрет»	Робота з колом учасників	листи формату А4, фломастери	10 хв.
6. Перегляд відеороликів	Перегляд відеороликів	Мультимедійне обладнання	10 хв.
7. Вправа «Комплімент»	Робота з колом учасників	-	5 хв.

8. Вправа «Скринька безпеки»	Індивідуальна робота, робота в групах	Аркуші паперу, ручки	10 хв.
9. Вправа «Що я отримав на цьому занятті»	Робота з колом учасників	-	5 хв.
10. Вправа «Оплески»	Робота з колом учасників	-	1 хв.

Резервні вправи

11. Вправа «Три імені»	Індивідуальна робота, робота з колом учасників	Аркуші паперу, ручки	10 хв
12. Вправа «Ми схожі»	Робота з колом учасників	-	5 хв

Опис вправ

1. Вправа "Знайомство"

Мета: підвищити рівень згуртованості групи, допомогти учасникам тренінгу краще пізнати один одного, створити сприятливу атмосферу.

Тривалість: 5 хв.

Матеріали: -

Хід виконання: Пропоную познайомитися в такий спосіб: кожен по черзі називає своє ім'я та одну позитивну рису характеру, яка вас найкраще презентує. Риса має бути названа на будь-яку букву з вашого імені.

2. Вправа "Правила роботи"

Мета: організація групи та створення можливості ефективної роботи.

Тривалість: 5 хв.

Хід виконання: Для того, щоб наша робота була ефективною пропоную прийняти наступні правила, яких ми будемо дотримуватися впродовж нашого заняття.

Правила роботи:

1. Конфіденційність
2. "Тут і тепер"

3. Бути доброзичливими і активними
4. "Піднята рука"
5. Один говорить - усі слухають
6. «Без гаджетів»
7. "Вільна нога"
8. Говорити від свого імені.

Запитання до групи:

1. Чи згодні ви з правилами?
2. Чи маєте ще якісь пропозиції?

Матеріали: фліп-чарт, папір для фліп-чарту, маркери.

3. Міні - лекція.

Мета: надати інформацію учням щодо визначення поняття «булінг», розповісти, хто може бути жертвою та ініціатором булінгу та пояснити до кого можна звернутися за допомогою.

Тривалість: 15 хв.

Хід проведення:

На вашу думку, що таке насильство?

Що таке булінг?

Насильство, за визначенням Всесвітньої Організації Охорони здоров'я – це навмисне застосування фізичної сили або влади, дійсне або у вигляді загрози, спрямоване проти себе, проти іншої особи, групи осіб або громади, результатом якого є (або є високий ступінь ймовірності цього) тілесні ушкодження, смерть, психологічна травма, відхилення в розвитку або різного роду збиток.

Насильство буває фізичним, психологічним (емоційним, моральним), вербальним (словесним), економічним, іноді сексуальним (в т.ч. кібербулінг), також може бути комбінованим. Емоційне (моральне) знущання може бути навіть більш образливим, ніж фізичне.

Психологічне насильство - це насильство, пов'язане з тиском однієї особи на психіку іншої через навмисні словесні образи або погрози,

переслідування, залякування, які доводять постраждалого до стану емоційної невпевненості, втрати здатності захистити себе і можуть заподіяти або заподіяли шкоду психічному здоров'ю.

Сьогодні слово «булінг» в шкільному середовищі звучить все частіше. У перекладі з англійської воно означає знущання, цькування чи залякування. Булінг відрізняється від звичайної суперечки між дітьми тим, що супроводжується фізичним чи психологічним насиллям: дитину висміюють, залякують, б'ють, псують речі.

Можемо виділити 3 форми булінгу:

- фізичний булінг (вважається найжорстокішою формою булінгу, коли жертву б'ють, штовхають, ставлять підніжки, а також побої, які нанесені різними предметами і т.д.);
- психологічний булінг (це цькування, пов'язана з дією на психіку, за допомогою вербальних образ, насмішок, залякувань, переслідувань, які надають емоційний тиск на жертву). До цієї форми відносять: вербальний булінг (словесні образи); образливі жести або дії (наприклад, пінки, підніжки); залякування (це загроза, з метою навіювання, що кривдник може завдати шкоди безпосередньо жертві або його близьким людям, для того щоб жертва робила те, що вигідно кривдникові); ізоляція (виняток або ігнорування жертви частиною однолітків або всім класом); вимагання (наприклад, вимагають або відбирають гроші, речі, їжу і т.д.); пошкодження та інші дії з майном (наприклад, кривдник ховає або псує особисті речі жертви);
- кібербулінг (переслідування жертв з метою приниження за допомогою цифрових технологій: Інтернету і мобільних телефонів. наприклад, анонімні погрози, відредаговані фотографії і т.д.).

Соціальна структура булінгу складається з трьох елементів: кривдника (булера), жертви і спостерігача.

Також, можна сказати, що найчастіше жертвами шкільного насилля стають учні, які мають:

- фізичні недоліки або вади – ті, що носять окуляри, діти зі зниженим слухом або з руховими порушеннями;
- особливості поведінки – замкнуті або імпульсивні;
- особливості зовнішності – руде волосся, веснянки, виступаючі вуха, криві ноги, особлива форма голови, вага тіла (повнота або худорлявість) тощо;
- страх перед школою;
- відсутність досвіду життя в колективі (так звані „домашні” діти);
- хвороби – епілепсія, заїкання, порушення мовлення, дисграфія (порушення письмової мови), дислексія (порушення читання), дискалькулія (порушення здатності до рахування);
- низький рівень інтелекту і труднощі у навчанні;
- обдаровані діти;
- неохайні (мають брудні речі, неприємний запах);
- фізично слабкі, невпевнені, емоційно реагуючі, тривожні.

Якщо ви стали жертвою булінгу можна зателефонувати на національну дитячу «гарячу лінію» 0 800 500 225 772

Матеріали: роздатковий матеріал.

Обговорення (10 хвилин):

1. Чи спостерігали ви таку ситуацію, коли в колективі «обирається» людина, яка відрізняється від інших або зовнішнім виглядом, або розумовими здібностями, або поведінкою і цю людину постійно зневажають та ображають?

2. Які відчуття у вас викликає така ситуація?

3. Як почуває себе дитина, яку обрали «жертвою»?

4. Хто може потрапити в ситуацію булінгу та стати «жертвою»?

5. Хто, на вашу думку, може бути булером?

6. Куди / до кого можна звертатися за допомогою в ситуації булінгу?

4. Вправа «Поміняйтесь місцями»

Мета: зняти напруження, порухатися.

Тривалість: 5 хв.

Хід виконання: починає цю вправу тренер. Тренер зачитує твердження, і у випадку позитивної відповіді, учасники мають встати зі стільців та помінятися місцями. Приклади тверджень:

«Поміняйтеся місцями ті, хто народилися влітку»;

«Поміняйтеся місцями ті, у кого є старший брат»;

«Поміняйтеся місцями ті, хто любить стрибати» і так далі.

В результаті вправи учні розвеселились та зняли напругу.

5. Вправа «Портрет»

Мета: визначити які якості та емоції має агресор та жертва булінгу.

Хід проведення: на двох великих листках ватману намалювати окремо 2 образа: агресора та жертви. Після цього проводиться обговорення питань:

1. Які риси ми можемо побачити на цих двох портретах?

2. Що потрібно змінити в цих портретах щоб покращити намальований образ?

Тривалість: 10 хв.

Матеріали: ватмани та фломастери.

6. Перегляд відеороликів

Мета: подивитися відеоролики та провести обговорення.

Тривалість: 10 хв.

Хід роботи: Учням пропонується подивитись декілька відео на тему «булінг». Після перегляду учні діляться своїми враженнями та відповідають на питання для обговорення.

Запитання для обговорення:

1. Чому виник булінг?

2. Які емоції відчувала жертва?

3. Що потрібно було зробити щоб уникнути булінгу?

Матеріали: мультимедійне обладнання.

7. Вправа «Комплімент»

Мета: створити позитивний емоційний стан учасників тренінгу, налагодження міжособистісних зв'язків між учасниками та згуртування групи.

Тривалість: 5 хв.

Хід проведення: Учасники шикуються в два кола - внутрішній і зовнішній, обличчям один до одного.

Кількість осіб в обох колах однакове. Учасники, які стоять навпроти, говорять один одному компліменти. Потім по команді ведучого внутрішнє коло зсувається (за годинниковою стрілкою), партнери міняються. Процедура повторюється до тих пір, поки кожен учасник внутрішнього кола не зустрінеться з кожним учасником зовнішнього кола.

8. Вправа «Скринька безпеки»

Мета: формувати в учнів навички відповідальної та безпечної поведінки, спонукати підлітків до пошуку шляхів захисту у небезпечних для них ситуаціях.

Тривалість: 10 хв.

Хід роботи: Завдання вправи полягає у тому, що учні об'єднуються у групи та повинні подумати і написати:

1. Як захистити себе від булінгу?
2. Що повинна робити дитина у ситуації булінгу?

Озвучивши свої рекомендації, вкинути їх у спільну «скриньку безпеки».

Тренер записує на ватмані всі, запропоновані дітьми, варіанти.

Можливі варіанти:

1. Не бійся звернутися за допомогою до красного керівника, психолога чи соціального педагога.
2. Стримуй гнів.
3. Говори спокійно і впевнено - дай агресору можливість зупинитися.
4. Повідом про булінг когось із дорослих.
5. Поговори про це з своїм братом, сестрою, знайомими.
6. Відійди в сторону. Це не ознака слабкості!

Матеріали: аркуші паперу, ручки.

9. Що я отримав на цьому занятті

Мета: підведення підсумків

Тривалість: 7 хв.

Хід роботи: Учасники в колі або просто по черзі, якщо немає можливості облаштувати коло, висловлюють думки про захід на якому були присутні. Існують усний і письмовий варіанти. У разі нестачі часу вибирають усний варіант незважаючи на кількість учасників. Якщо часу достатньо - письмовий варіант відповідей і озвучування його в аудиторії. Такі письмові рефлексивні примітки стануть складовою зворотного зв'язку учасників і ведучого. У разі нестачі часу на промовляння в аудиторії, хоча це небажано, оскільки учасники повинні почути думки інших, можна зібрати відгуки.

10.Прощання «Оплески»

Мета: сприяти позитивному завершенню заняття.

Тривалість: 1 хв.

Хід проведення: Тренер дякує учасникам за роботу та просить учасників подякувати один одному оплесками за активну участь під час заняття. Якщо є інформаційні матеріали, ведучий роздає їх учасникам.

Резервні вправи

11. Вправа «Три імені»

Мета: розвиток рефлексії та формування установки на самопізнання.

Тривалість: 10 хв.

Хід проведення: Кожному учаснику видається по три картки. На картках потрібно написати три варіанти свого імені (наприклад, як вас називають родичі, товариші по службі і близькі друзі). Потім кожен член групи представляється, використовуючи ці імена і описуючи ту сторону свого характеру, яка відповідає цьому імені, а може бути послужила причиною виникнення цього імені.

Матеріали: аркуші паперу, ручки.

12.Вправа «Ми схожі»

Мета: Зняття зайвого емоційного напруження в групі і знайомство її учасників.

Тривалість: 5 хв.

Хід проведення: Учасники стають у коло та по черзі кажуть фразу, що починається з слів: Ми схожі тим, що... та продовжують фразу.